

De Aeneïd en de Italische naamtradities*

door

N. GOLVERS

Inleiding

Sinds enkele jaren houd ik me hoofdzakelijk bezig met de linguïstische studie van vooral de geografische namen van Italië. Hierbij is het me stilaan duidelijk geworden, dat de oplossing voor diverse probleemgevallen niet moet gezocht worden in een complexe etymologische reconstructie, maar op het vlak van de traditie, zowel in haar aspect van handschriftelijke overlevering¹, als in haar aspect van interne traditie van auteur tot auteur in de oudheid zelf². Praktisch houdt dit o.m. in, dat elke testis moet geëvalueerd worden in functie van de aard van de bron, waarin deze voorkomt; hierbij denken we o.m. speciaal aan het epos, dat gezien zijn „historische” belangstelling, en zijn bronnen, voor de oud-Italische naamkunde interessant materiaal kan bevatten, maar waarbij anderzijds in de metrische dwang, en algemener nog in de poëtische of creatieve dimensie toch a priori een mogelijke oorzaak van vervormingen kan vermoed worden.

Beide conclusies brachten me ertoe, de naamgeving bij één, inzonderheid episch, auteur als een samenhangend geheel te bestuderen (op het niveau van de dichter, op dat van de interne tra-

* Graag wil ik hier mijn erkentelijkheid uitspreken tegenover Prof. Dr. A. Welkenhuyzen, die mij niet alleen de kans heeft gegeven dit aspect van mijn naamkundig onderzoek in de vorm van een mededeling voor deze Maatschappij voor te stellen, maar die daarenboven een deel van zijn tijd heeft willen besteden aan het helpen op punt zetten van dit opstel.

1. Een typisch voorbeeld hiervoor vormen de talrijke „varianten” van de naam der Aequi die alleen voorkomen bij Diodorus Siculus, en die, zoals ik bij gelegenheid hoop te kunnen aantonen, alle kunnen teruggebracht worden op kopiïstenfouten in de loop van de handschriftelijke traditie. Anderen hebben daarentegen taalkundige werkelijkheidswaarden willen schenken aan deze vormen — voorbijziend aan de paleografische evidentie — en daarvoor dan ingewikkelde morfologische modellen opgesteld. (vgl. F. ALTHEIM, *RhM* XCIII, 1950, pp. 279-280; en naar hem G. RADKE, *KP* I, 1964, Kol. 96).

2. Hier kan ik verwijzen naar de naam Laurentum, m.i. de „calque” van het Grieks Laurenton (Str. V. 229...), zelf ontstaan als vertaling vanuit een Latijns syntagma als „in (agrum) Laurentem” met verschuiving van de consonantische naar de thematische klasse. Daarmee is dan bewezen, dat Laurentum een spooknaam is, wat overeenstemt met een conclusie vanuit de topografie, volgens dewelke er nooit een urbanistische realiteit heeft bestaan, die deze naam zou kunnen gedragen hebben (vgl. zo vnl. J. CARCOPINO, *Virgile et les origines d'Ostie*, Paris, 1918 (1968), pp. 195 vlgg., en F. CASTAGNOLI, *Lavinium I. Topografia generale, fonti e storia delle ricerche*, Roma, 1972, pp. 83 vlgg.).

ditie, en op dat van de handschriftelijke overlevering bevinden al de namen zich immers in dezelfde omstandigheden) — waarvoor in de literatuur trouwens al enkele aanzetten gegeven waren³ —, en hierbij naargelang van de mogelijkheden, de Italische epigrafie en haar naamkunde, de archeologie en de voorclassieke literaire traditie als vergelijkingspunten te nemen. Het resultaat van een dergelijk onderzoek zou in dubbele richting interessant kunnen zijn, enerzijds voor de historische onomastiek van Italië, in zoverre hierbij bepaalde vormen als belangrijk, authentiek materiaal, en andere als louter poëtische ficties, dus onbruikbaar voor een historisch-naamkundige studie, zouden naar voren komen, en anderzijds voor het onderzoek van de dichter zelf, in zoverre dit een eerder ongewone kijk zou kunnen bieden op de beoefening van zijn „métier”.

Als meest evidente keuze bood zich vanaf dat moment Vergilius' *Aeneïs* aan, zowel omdat dit het eerste volledig bewaarde „historische” epos is, waarin daarenboven ongeveer geheel Italië, met zijn mythen en legenden, maar ook met zijn namen, aan bod komt, als omdat het model heeft gestaan voor een ander in dit opzicht zeer interessant werk, de *Punica* van Silius Italicus, waarvan de evaluatie per definitie voor een deel neerkomt op het bepalen van de factor „imitatio” t.o.v. de *Aeneïs*.

Wanneer we binnen dit epos de Italische⁴ naamtraditie bestuderen — de meeste aandacht is in de literatuur uitgegaan naar zijn Griekse namen — houdt dit logisch in, dat ons materiaal zich in principe in de tweede helft van de *Aeneïs* zal bevinden, en daar-

3. Als min of meer systematische studie van de onomastiek bij één dichter vermeld ik o.m. J. MAROUZEAU, *L'art du nom propre chez Horace*, AC IV (1935), pp. 365-374; het belangrijkste voorbeeld van een analyse der Italische namen in het werk van een Grieks auteur geeft K. HANELL, *Die Form der römischen Eigennamen bei Polybios*, in *Opuscula Romana I* (1954), pp. 66-76; voor een onderzoek naar de frequentie van bepaalde naamtypes kan D. C. SWANSON, *Latin -ensis in Verse Texts*, Gl. XXXVII (1958), pp. 130-149 model staan.

4. Met „Italisch” bedoel ik hier en in het verder verloop van dit opstel alles wat betrekking heeft op het Italisch schiereiland, en niet primair tot het Griekse literaire model teruggaat. Dit thema is reeds het voorwerp geweest van een zeer uitgebreide thesis aan de universiteit van Salamanca, verschenen als A. MONTENEGRO DUQUE, *La onomástica de Virgilio y la antigüedad preitalica I*, Salamanca, 1949 (een tweede deel is, voor zover mij bekend, nooit verschenen). Toch lijkt het mij de moeite waard om dit dossier opnieuw door te nemen, niet alleen omdat M. zich in zijn werk beperkt tot de persoonsnamen, maar vooral ook omdat hij bij de beoordeling van deze laatste volledig afgaat op een reeks van oppervlakkige en soms vergezochte homonymieën, een methode waarvan de relatieve waarde sindsdien duidelijk geworden is, en algemeen gesproken voorbijziet aan het primair „dichterisch” en creatief karakter van de *Aeneïs*, en op die wijze heel wat foutief evalueert, vooral door een overdreven neiging tot „historiseren” van namen en verhoudingen (vgl. trouwens reeds enkele recensies, als die van J. PERRET, REL, XXVII, 1949, pp. 330-332; M. RENARD, AC XIX, 1950, pp. 495-497).

binnen in hoofdzaak in de zgn. „catalogoogedeelten”⁵. Dit impliceert voorlopig ook de uitsluiting van de Italische sagen en legenden, die verwerkt zijn in dit epos, een beperking die natuurlijk het „totaalbeeld” van de Italische tradities bij Vergilius moet scheeftrekken, maar die op zakelijke en methodische gronden verantwoord is. Zij mogen in de toekomst het voorwerp uitmaken van een afzonderlijk, complementair onderzoek.

Voor de praktische indeling van mijn werk heb ik mij in zekere zin gebaseerd op het werkschema van D. C. SWANSON, *A Characterization of the Roman Poetic Onomasticon*, University Park/London, 1970. In een eerste, meer descriptief gedeelte, heb ik specifieke vaststellingen i.v.m. het uiterlijk gebruik van de namen geïdentificeerd en waar mogelijk verklaard, en in een tweede deel gezocht naar hun herkomst.

Gebruikte afkortingen en sigels

- voor de aanduiding van de antieke auteurs en hun werken, heb ik het systeem van afkortingen van LIDDELL - SCOTT (Griekse) en de *Thesaurus Linguae Latinae* (Latijnse) overgenomen.

- voor de tijdschriften heb ik me gehouden aan de sigels en afkortingen, zoals in *L'Année Philologique*.

- voor veel geciteerde collecties en verzamelbundels gebruik ik de volgende, meestal courante sigels:

ANRW = *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Berlin, 1971 vlgg.

CIE = *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, Leipzig, 1893 vlgg.

5. In de eerste plaats de zgn. „Italikerkatalog” (VII. 641-817) en „Etruskerkatalog” (X. 163-214). Voor andere catalogen in de *Aeneïd*, zie J. GASSNER, *Kataloge im römischen Epos. Vergil-Ovid-Lukan*, Doct. Diss. München, 1972, pp. 58-81. De naamcatalogoogedeelten verschijnen met Vergilius niet voor het eerst in de Latijnse literatuur. In dat verband wordt vaak verwezen naar de zgn. „Godencatalogoogedeelten” bij Ennius, *ann.frg.* 62 V², en zelfs naar *ann.frg.* 276 V². Voor literatuur i.v.m. enkele algemene of specifieke aspecten van deze Vergiliaanse catalogoogedeelten kan ik verwijzen naar:

- B. REHM, *Das geographische Bild des alten Italien in Vergils Aeneïd*, *Philologus, Supplementband XXIV*, Heft II, 1932, pp. 1-112 (met hier de oudere literatuur).

- E. SKARD, *Die Heldenschau in Vergils Aeneïd*, SO XL (1965), pp. 53-65.

- F. LORETTO, *Die Gedankenfolge in Vergils Heldenschau*, in *H. Gerstinger-Festgabe (...)*, Graz, 1967, pp. 41-51.

- M. VON ALBRECHT, *Vergils Geschichtsauffassung in der Heldenschau*, WS LXXX (1967), pp. 156-182.

- A. LESKY, *Zu den Katalogen der Aeneïd*, in *Forschungen zur römischen Literatur, Festschrift (...)* K. Büchner, Wiesbaden, 1970, pp. 189-196.

- J. GASSNER, o.c.

- L. ZURLI, *Come funziona il catalogo virgiliano di Aen. VII. 647-817*, MCSN I (1976), pp. 121-137.

- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863 vlgg.
- GRL = M. SCHANZ - C. HOSIUS - G. KRUEGER, *Geschichte der römischen Literatur (...)*, 4 vol., München, I 1927⁴, II 1935⁴, III 1922³, IV. 1 1914², IV. 2 1920.
- HN = B. V. HEAD, *Historia Numorum (...)*, London, 1910² (1977).
- IEW = J. POKORNY, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 2 vol., Bern-München, 1959-1969.
- KP = *Der Kleine Pauly (...)*, 5 vol., Stuttgart, 1964 vlgg.
- L.-H.-Sz. = M. LEUMANN - J. B. HOFMANN - A. SZANTYR, *Lateinische Grammatik*, München, I, 1977², II 1965.
- LEW = A. WALDE - J. B. HOFMANN, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3 vol., Heidelberg, 1965⁴.
- PB = W. PAPE - G. E. BENSELER, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 2 vol., Braunschweig, 1911³ (Graz, 1959).
- PICOS = *Proceedings of the International Congress of Onomastic Sciences* (sinds 1951).
- RE = *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893 vlgg.
- RGN = F. DORNSEIFF - B. HANSEN, *Reverse - Lexicon of Greek proper - names (with an appendix ... by L. Zgusta)*, Chicago, 1978.
- TLE = M. PALLOTTINO, *Testimonia Linguae Etruscae*, Firenze, 1968².

- Voor een reeks van generische termen uit de naamkunde heb ik gebruik gemaakt van sigels, zoals ze courant gehanteerd worden in de Duitse vakliteratuur; zij hebben het bijkomend voordeel dat ze in de meeste gevallen ook bij omzetting in het Nederlands blijven opgaan. Het zijn :

- BN = bergnaam
 FLN = riviernaam (*Flussname*)
 GN = godennaam
 IN = individuele naam (*Individualname*)
 LN = landnaam
 NG = *nomen gentile*
 ON = plaatsnaam (*Ortsname*)
 PN = praenomen

VN = volksnaam, hier gemakkelijksheidshalve gebruikt als afkorting zowel voor echte volks- en inwonersnamen (het antieke ethnicon, zie W. DITTENBERGER, *Hermes* XLI, '06, pp. 161-168), als voor de overeenkomstige „ktetische” adjectieven (waarvoor zie o.m. E. SEYFRIED, *Die Ethnika des Alten Italiens*, Zürich, 1951, pp. 18 vlgg.).

I. FENOMENOLOGIE

1. Fonologie en prosodie

a. Vocalen :

Zij vertegenwoordigen de klassieke toestand. Vergelijk :

Galaesus (VII. 535.575) = Pol. VIII. 35 *Galaisos*, dus met oorspronkelijke -ae-. Hetzelfde geldt voor **Halaesus** (VII. 724) tgo. *Halæsus* in Ov. fast. IV. 73 en Sol. II. 7, vermits het hier in laatste instantie om de naam van de Sicilische stad (*H*)*Alaisos* gaat. **Ufens** (VII. 802) bevat de klassiek-Latijnse weergave van de oude *ou-*, die nog wel bewaard is in Lucil. frg. 1278 Kr.

Ocnus (X. 198) is niet, zoals G. KNAACK, in RE II (1896) kol. 2269 stelt, een graecisering van Aucnus, maar de normale Latijnse transcriptie van etr. *u-*; vgl. o.m. J. KAIMIO, in *Acta Instituti Romani Finlandiae* V, Roma, 1975, p. 122, en meer gedetailleerd infra.

Archaïserend zijn de sequenties **Volc-**, **Volt-**, **Vols-**.

Anderzijds zijn er geen sporen van fonetische verschuivingen die tot de „colloquiale” of tot de „vulgaire” taalsfeer behoren. D. E. SWANSON, o.c. p. 19, vermeldt weliswaar een geval van epenthesis in de Griekse (!) naamvormen **Mnestheus** (o.a. IV. 288) met variant **Menestheus** (X. 129), maar hier gaat het om 2 verschillende personen (vgl. XII. 127, waar Mnestheus wordt voorgesteld als zoon van Assaracus, met X. 129, waar Menestheus de zoon blijkt te zijn van een zekere Clytius!), die daarenboven elk een andere, betuigde Griekse naam continueren (vgl. i. PB s.v.). Er is dus van epenthesis geen sprake.

b. Consonanten :

Geen speciale bemerkingsen, uitgezonderd één vermeend geval van consonantenvereenvoudiging, door D. C. SWANSON, o.c. p. 20 signaleerd, nl. de vorm **Alia** in VII. 717 (voor normaal **Allia**). Uit een volledig overzicht van alle handschriftelijke vormen voor alle passages waarin deze naam ter sprake komt, zoals opgegeven in H. RIX, *Bausteine zu einer Hydronymie Alt-Italiens*, Diss. Heidelberg, 1951, pp. 81-82, blijkt hoe verward de handschriftelijke traditie is in de weergave van de consonant. Voor een beoordeling van de oorspronkelijke toestand bij Vergilius VII. 717 hebben we

m.i. nochtans oude en goede waarborgen voor een lezing met - // -, met name in :

- Codd. M (Ve eeuw) en P (IVe/Ve eeuw), 2 van de „codices antiqui” dus, tgo. 1-maal *Alia* in cod. R (Ve/VIe eeuw).
- de „Nebenüberlieferung”, nl. in Priscianus' Institutio (GL II p. 202, 5K), die dit vers citeert met de vorm *Allia*, en daarnaast in Comm. Lucan. VII. 633: „...nam Vergilius propter necessitatem metri unum l addidit sicut relliquias”, die eveneens van een vorm met dubbele - ll - uitgaat. Vermits deze Commenta in hun kern teruggaan tot de IVe eeuw (vgl. M. SCHANZ - C. HOSIUS, GRL II, 1935⁴, p. 504), komt dit getuigenis chronologisch op dezelfde hoogte als dat van de oudste „codices antiqui” (vgl. hoger), waarmee ze overeenstemmen.

c. Prosodie :

Uitgaande van Servius' omschrijving van de „licentia propriorum nominum” (Serv. ad aen. I. 343: „... licet enim in quavis proprii nominis parte syllabae mutare naturam”), zoekt men naar vergelijkingspunten, om Vergilius' gebruik ter zake te beoordelen. Het enige geldige vergelijkingspunt is uiteraard de natuurlijke prosodie, maar die is voor ons alleen bereikbaar via de neerslag die de naam gekregen heeft in de geschreven bronnen, en in de eerste plaats in de metrische literatuur. Hiervan is, vóór Vergilius, weinig bewaard gebleven, en voor de periode na Vergilius moet altijd rekening gehouden worden met mogelijke invloed van het Vergiliaanse model; bepaalde namen zijn trouwens alleen bij Vergilius en in de onmiddellijke Vergiliaanse traditie gegeven. Meer uitsluitel bieden, voor zover ze beschikbaar zijn, de oudere spellingen van de naam, of quantitative aanduidingen in epigrafische teksten (b.v. de apex), of een klaarlijkelijke etymologie. Met dit vergelijkingsapparaat gemeten — de mogelijkheden verschillen hier uiteraard van geval tot geval —, blijken numeriek gesproken slechts weinig afwijkingen voor te komen. Nemen we als uitgangspunt de Italische namen met een hoge frequentie, dan kan ik hier b.v. de volgende significante gevallen aanhalen :

- **Lātīnus** (40 attestaties als VN, 22 als „kettisch” adjectief, 42 als koningsnaam): geen enkele ingreep. Hetzelfde geldt voor een reeks namen als **Iūlus** (35 att.), **Rōmānus** (22 att.), **Rūtulus** (63 att.) enz.
- **Lāvīnium** o.m. zo in de IN **Lavinia** (10 att.), met 1 uitzondering, **Lavinia** in VII. 359, **Lavinius** (adj.) in IV. 236, **Lavinus** (adj.) in I. 2⁶, en 3-maal **Lavini**, gen. sg. van

de ON, in „Versausgang”. De „variaties” zijn niet willekeurig, maar vertonen wel degelijk een systeem: in principe blijft de normale prosodie bewaard, behalve in „Versausgang”, waar de 3e-laatste lettergreep kort wordt in de dactiel van de 5e voet. Alleen Lavinia in VII. 359 lijkt ongemotiveerd.

Hier wordt dus een verband tussen prosodische afwijking en plaats in het vers gesuggereerd. Bij een eerste overzicht al wordt dit bevestigd door andere gevallen: *Dīana* (vgl. Plaut. Bacch. 312, Enn. ann. frg. 62V², id. scen. 33V²) wordt *Dīana* telkens en alleen in „Versausgang”; *Fidēna* (vgl. CIL I² 163 FEIDENAT-) verschijnt in dezelfde positie als *Fidēna*; *Sīcāni* blijft *Sīcāni*, behalve op het einde van de hexameter, waar *Sīcāni* gegeven is. Hieruit kunnen we een eerste motief van prosodische variatie afleiden, dat als volgt kan samengevat worden: ingreep in de natuurlijke prosodie doet zich voor, als de naam in „Versausgang” komt te staan, met dien verstande dat dan de 3e-laatste syllabe kort wordt, als ze het niet van nature is, en de 2e laatste lang, als ze het al niet was. *Ital-/Itālīa* (samen 87 att.) en *Sīcānia* (I. 557)/*Sīcānius* (III. 692. VIII. 416) — „Italische” begrippen, maar vanuit de Griekse literaire traditie in de Latijnse poëzie terechtgekomen — illustreren een ander motief van metrische aanpassing, nl. het omzeilen van de zgn. „prosodic exclusion” (voor de term, zie D. C. SWANSON, o.c. p. 24): in de uitgangsvorm *Ital-* en *Sīcān-* wordt de eerste lettergreep verlengd, telkens wanneer de 3e in de flectie of in de afleiding een korte wordt, en dit natuurlijk om een onaanvaardbare tribrachys te voorkomen. Zo biedt *Itālus* (44-maal) op 41 plaatsen *Ital-* maar 3-maal *Itāl-*, en geeft *Itālīa* steeds *ī-*. Typisch is dat buiten de dactylische hexameter, in jambische maten, *Italia*

6. Verg. aen. 1. 2 geeft: „Italiam fato profugus Lavin(i)aque venit”. Zowel de lezing *Lavinia* als *Lavina* is in de handschriftelijke traditie goed betuigd: zij komen beide naast elkaar voor in de „codices antiqui” (sac. IV/VI) die het begin van de *Aeneïis* bewaard hebben, nl. in M¹ en V (*Lavinia*), en in M² en R (*Lavina*), en ook de literaire „Nebenüberlieferung” vertoont afwisselend één van beide vormen (uitvoerig overzicht bij E. BENOIST, *Rev. arch.* XXXVII, 1879, pp. 115-119, die kiest voor de variant *Lavinia*). Deze „Nebenüberlieferung” is sindsdien aangevuld met het „carmen epigraphicum” CIL II 4967.31, uit de 1e eeuw p.Ch.n., waarin *Lavina* gegeven wordt. Zoals H. TRAENKLE, *MH* XXVIII (1971), p. 60 n.2, ben ik geneigd te kiezen voor deze laatste vorm, ten eerste omdat hij goed betuigd is voor de 1e eeuw, maar ook omdat hij figureert in Gell.X.16.8, en deze gaat terug op Hyginus' Aeneïscommentaar, zelf ook uit de 1e eeuw, en gebaseerd op een tekst „...qui fuerit ex domo atque familia Vergilii”: Gell.I.21.2); daarenboven geeft ook Iuv. XII. 71 ondubbelzinnig *Lavino*! Tenslotte getuigt ook het argument van de „lectio difficilior” in het voordeel van de lezing *Lavina*, en komt de „normale” variant *Lavinia* voor als een „genormaliseerde” vorm, t.t.z. een hypercorrectie van de kopiïsten (en dat sinds de IVe eeuw, gezien Serv. ad Verg. aen. I. 2).

onveranderd blijft (vgl. Ps.-Skymn. 300. 330; Plaut. Men. 237; Lucil. 902 Kr.⁷)

Samenvattend kunnen we stellen dat Vergilius' prosodische behandeling van de Italische namen, voor zover controleerbaar, weinig afwijkingen vertoont; daarenboven kunnen alle plaatsen waar zij een afwijkende prosodie vertonen (op één uitzondering na, nl. VII. 359) verklaard worden vanuit slechts 2 motieven. In die zin is er dus geen sprake van „willekeurige” variatie, en moet Servius' formulering, waarvan we uitgegaan zijn, althans voor dit materiaal (Italische namen bij Vergilius) met een restrictie aangevuld. Wel blijkt uit gevallen als *Fidena* en *Lavinium* dat zelfs zeer goed bekende namen uit de onmiddellijke buurt van Rome, met een ongetwijfeld sinds lang in de literatuur gefixeerde prosodie, hiervan het voorwerp kunnen uitmaken, en niet alleen obscure namen uit het Italische binnenland⁸.

Het is nu aan de specialisten van het metrum om deze prosodische behandeling verder in de diepte te bestuderen, in haar verhouding tot de principes van versbouw (in de eerste plaats dat van de woordschikking), en daarenboven in vergelijking met wat zich voordoet bij de behandeling van de Griekse namen bij Vergilius, en met de onomastiek bij andere dichters voor en na hem.

Een speciale categorie vormen de namen die door hun natuurlijke prosodie ongeschikt zijn om in een dactylisch metrum opgenomen te worden. Deze omstandigheid heeft in bepaalde gevallen geleid tot allerlei ingrepen in de vorm van de naam, om een prosodische „normalisatie” te bewerken.

Een voorbeeld daarvan vinden we in de Vergiliaanse vorm *Argyripa* (XI. 246). Sinds de eerste helft van de Ie eeuw voor Chr. verschijnt deze naam in de Griekse literaire traditie constant in de vorm *Argyrippa* (oudste testis in Lyc. Alex. v. 591). Deze is in een normale Latijnse transcriptie niet in een dactylisch metrum verwerkbaar (m.b. wegens de creticus), maar wel in een licht aangepaste versie met één -p-, als *Argyripa*. Deze „oplossing” wijkt af van de gewone, bekende gevallen van „Geminatenvereinfachung” in het Latijn (waarvoor vgl. o.m. L. H. Sz. I² §185), en verraadt aldus haar artificiële oorsprong.

7. Voor literatuur i.v.m. de naam Italia, zie o.m. M. LEUMANN, Gl. XIX, 1931, p. 249; E. NORDEN, *P. Vergilius Maro. Aeneis, Buch VI*, Stuttgart, 1957⁴, p. 141; G. RADKE, *Romanitas* VIII, 1967, pp. 44-45; id. in KP II, 1967, koll. 1482-1483.

8. Aan prosodische vrijheden t.o.v. bij uitstek niet-Romeinse namen denkt b.v. F. MARX, *C. Lucilii carminum reliquiae* II, Lipsiae, 1905, p. 217. Gezien zijn selectie van obscure en archaische namen (zie infra), mogen we a priori aannemen dat Vergilius voor heel wat namen geen literair voorbeeld vóór hem vond, en dat hij hier zeker wel op heel wat onzekerheden is gestoten, die hij „ad hoc” zelf moest oplossen.

Een tweede voorbeeld hebben we in de naam *Crūstūmēri* (VII. 631). Deze verschijnt in de rest van de bewaarde traditie in de vorm *Crūstūmērium* of *-ia*, wat in een dactylisch metrum op geen enkele manier bruikbaar is (m.b. wegens de sequentie -^{vv}, of -^v, wanneer men aan de *-i*-consonantische waarde toekent; vgl. E. A. HAHN, in *Studies presented to J. Whatmough*, 's-Gravenhage, 1957, p. 59 n. 35; p. 64). Daarmee is een plausibel motief voor de variatie aangegeven, maar typologisch blijft zij toch merkwaardig. Immers, meer voor de hand lag een vervanging door de kortere variant *Crūstumium* zoals bij Silius Italicus (VIII. 366, d.w.z. in een Vergiliusimitatie!), en dit des te meer daar Vergilius deze kortere vorm vroeger (georg. II. 88) zelf al gebruikt had, zij het dan als adjectief. Vergelijk:

Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae
met

Ardea Crustumiumque et turrigerae Antemnae.

In de plaats daarvan heeft hij *-ium*, *-ia* vervangen door *-ii*, naar het model van b.v. het paar *Thurium(-a)*: *Thurii*, en zoals vóór hem reeds Catull. 36,12 *Uria*, *-ium* vervangen had door *Urios* (acc. plur.; vgl. voor deze vorm o.a. D. O. ROSS Jr., in *Mnemosyne*, XXVI, 1973, pp. 59-62). Na contractie⁹ tenslotte geeft dit *-i*, zoals b.v. in Prop. IV. 1. 34 *Gabi* voor *Gabii* (vgl. o.m. L. H. Sz. I² §353).

2. Vorm

Onder deze hoofding wil ik de belangrijkste eigenaardigheden opnemen die te maken hebben met de uiterlijke vorm van de namen, en die op een of andere manier als afwijkend van de pre-Vergiliaanse traditie kunnen beschouwd worden. Voor deze laatste is het zo, dat het kwantitatief belangrijkste deel ervan verloren is gegaan, en dat het voor het gedeelte, dat in de onrechtstreekse overlevering wel is bewaard, niet altijd kan uitgemaakt worden, of de geciteerde namen in hun oorspronkelijke vorm, dan wel in een geactualiseerde versie worden aangehaald, zodat ook hier de vergelijking soms problematisch wordt. Hieraan wordt gedeeltelijk verholpen vanuit de rest van de oud-Italische naamkunde, oude epigrafische vormen, de moderne voortzettingen enz. Wanneer we daarenboven kunnen aantonen, dat er een rechtstreeks verband

9. C. J. FORDYCE, *P. Vergilii Maronis Aeneidos libri VII-VIII*, Oxford, 1977, p. 174, spreekt hier verkeerdelijk van een „syncopated form”, en geeft daarenboven ten onrechte als bijkomend voorbeeld Manil. I. 789 aan, waar geen sprake is van een dergelijke contractie (cētāntēs Dēcīī vōtīs simīlēsquē triūmphīs).

bestaat tussen de afwijking zelf en de opbouw van het vers, dan mogen we gerust besluiten, dat het in betreffend geval om een Vergiliaanse innovatie gaat.

a. Vooreerst hebben we hier de gevallen *Argyripa* en *Crustumeri* die we hoger hebben behandeld, en waar het motief van de innovatie duidelijk in het metrum bleek te liggen. Vergelijkbaar met het geval *Crustumeri* (waar *-i* = *-ii* bij Vergilius naast gewoon *Crustumerium*, *-ia* staat), is de vorm *Pōmētios*¹⁰ in VI. 775, waar de corresponderende nom. sg. **Pometii* naast *Pometia* staat, dat betuigd is in antiquarische (Plin. nat. III. 68) en historische bronnen (Liv.; D. H.; de variant *Suessa Pometia* die hier af en toe alterneert met *Pometia* heeft geen relatie met ons probleem, en kan dus onbesproken blijven). Hetgeen echter opvalt is dat hier, in tegenstelling tot wat zich voordeed bij *Crustumeri* (cfr. supra), de inschakeling van de gewone vorm, in hetzelfde vers en op dezelfde plaats, geen enkel metrisch probleem zou gesteld hebben. Men vergelijkte :

Pometios castrumque Invi Bolamque Coramque
met
Pometiam Castrumque Invi Bolamque Coramque.

De conclusie ligt dus voor de hand, dat Vergilius een goede reden moet gehad hebben om op deze plaats deze variant te gebruiken, en dat zij niet van metrische aard was. E. NORDEN, *P. Vergilius Maro. Aeneis, Buch VI*, Stuttgart 1957⁴, p. 319, zoekt die reden blijkbaar in het verondersteld archaisch karakter ervan, maar ik zou aan de juistheid van deze interpretatie durven twijfelen. Niet alleen wijkt een vorm **Pometii* af van wat gegeven is — voor de ON *Pometia* en voor de afleiding *Pometinus*, steeds in bronnen

10. De scansie van dit vers is wel degelijk: *Pōmētios Cāstrumque Inūi Bōlāmque Cōrāmque*, en niet, zoals W. OTT, *Metrische Analysen zu Vergil, Aeneis Buch VI*, Tübingen, 1973, p. 20 opgeeft: *Pōmētios Cāstrumque Invi Bōlāmque Cōrāmque*. Dat de *-e-* in *Pometios* van nature kort is, wordt voldoende bewezen door een vergelijking van de oudere vorm van het „kretisch” adjectief *Pometinus* (in Cato, Orig. 58 P², en in Liv. I. 55. 7) met zijn jongere vertegenwoordiger *Pomptinus* en *Pontinus*; deze variatie kan immers alleen uitgelegd worden als de verhouding van jongere, gesyncopeerde vormen tgo. hun ouder, niet gesyncopeerd uitgangspunt, en dit stelt voor deze laatste noodzakelijk korte *-e-* voorop.

met zeer goede antecedenten¹¹ —, maar ook van wat typologisch in de oud-Italische naamkunde mogelijk is (hier zijn VN op *-eti* wel, op *-etii* echter niet indenkbaar). De vorm *Pometios*, c.q. *Pometii*, wekt hierom a priori eerder de indruk van een artificiële kruising tussen het normale *Pometiam* en de uitgang van de corresponderende VN *Pometinos*. Wanneer om deze redenen NORDENS verklaring niet kan weerhouden worden, is er m.i. toch een andere mogelijke oorzaak, waarom Vergilius het gewone en bruikbare *Pometiam* heeft vervangen door het op zijn minst ongebruikelijke *Pometios*, en deze houdt verband met de architectuur van de vv. 773-775. Deze minicatalogoog van 3 vv. is syntactisch duidelijk als een samenhangend geheel opgebouwd, nl.

773. Hi.....namen....

774. Hi + naam..... + werkwoord

775.namen....., en loopt uit op een samenvattend (haec...) vers

776.

— Inwendig is hij gestructureerd in de lijn van een gradatieve opsomming, met twee buitenste verzen, die parallel gebouwd zijn, nl. vv. 773 en 775:

773. met 3 ON, in een metrum dsdsd-

775. met 4 ON, in een metrum dsssd-

en die een binnenvers (774) omsluiten, dat maar één naam bevat, maar drie- en vierlettergrepige woorden, in een metrum ssssd-.

In deze totaalstructuur is m.i. ook de klank een functioneel element, dat zowel het parallellisme tussen vv. 773 en 775, als de gradatie in de opsomming helpt uitdrukken, nl.:

773. Nomentum-----775. Castrumque Invi

773. Fidenam-----775. Bolamque Coramque

11. Voor *Pometinus* kunnen we, zoals in n. 10 gezegd is, verwijzen naar Cato, Orig. 58 P², een passus die verondersteld wordt terug te gaan op een archaïsche inscriptie van begin Ve eeuw v. Chr. (vgl. o.m. recent nog V. CICALA, RSA VI-VII, 1976-1977, pp. 301-305), en waarin hoe dan ook nog andere typisch archaïsche naamvormen bewaard zijn (*Tiburis*, *Ardeatis*). Ook bij Livius, die in de rest van zijn werk 11-maal de vorm *Pomptinus* of *Pontinus* gebruikt, steeds in verbinding met „ager”, schijnt in I. 55. 7 de variant *Pometinus* voor te komen, in verbinding met „manubiae” (voor de bewaring van deze lezing, zie A. ROSENBERG, *Hermes* LIV, 1919, pp. 154-155; R. M. OGLIVIE, *A commentary on Livy, Books 1-5*, Oxford, 1965, p. 212), en deze is dan wel te verklaren door onveranderde overneming, eventueel van het gehele syntagme „*Pometinae manubiae*”, vanuit oudere annalistische werken (in de onmiddellijke omgeving, en in verband met dezelfde kwestie worden de namen van Fabius Pictor en Calpurnius Piso geciteerd!). De plaatsnaam die daarmee correspondeert, *Pometia*, is *ipso facto* oud, vermits deze stad voor het laatst in de literatuur genoemd wordt bij haar inneming en plundering in 495 v. Chr. (Liv. II. 25. 5); de naam is alleen blijven doorleven in de antiquarische en historische literatuur, en daarvan getuigt ook zijn klankstand, met onverzwakte -ë- in open binnenlettergreep (voor normaal **Pomitiā*). In zijn afleidingen heeft de naam wel een „Nachleben” gekend in de reële taalsfeer, m.b. in toepassing op de „*Pometinus ager*”, later ook de hieruit ontstane „*Pometina tribus*”, en daarvan getuigen ook de fonetisch verder ontwikkelde vormen *Pomptinus* en *Pontinus* (waaruit PFex. 263 L¹ ten onrechte de ON *Pomptia* afleidt!).

m.a.w., de namen staan in de beide buitenste verzen parallel d.m.v. de klankkleur van de laatste lettergreep, maar daarenboven is het corresponderend element in v. 775 ook telkens langer (want samengesteld) dan in v. 773., wat dus de gradatie auditief onderstreept.

Als we uitgaan van deze totaalstructuur, dan lijkt het me duidelijk, dat **Pometios** gekozen is in functie van **Gabios** in v. 773, waarvan het normale Pometiam een minder goede parallel zou geweest zijn. Vermits ook in dit geval de correspondent in v. 775 langer is dan zijn equivalent in v. 773, is dus met de vervanging van Pometiam door Pometios volledig voldaan aan de vereisten van de totaalarchitectuur in de versgroep, waarmee we ook meteen wel het motief van de substitutie raken. Dit, gecombineerd met de hoger geformuleerde indruk, dat Pometios voorkomt als een kunstmatige kruising van 2 authentieke vormen, geeft m.i. voldoende grond om aan te nemen, dat deze vorm niets meer is dan een Vergiliaanse creatie, zonder verder belang voor de studie van de naam Pometia, of van de oud-Italische naamkunde als zodanig.

Antemnae (op het einde van de hexameter, nl. in VII. 631)

Vergeleken met Cato, orig 21P² („Antemna etiam veterior est quam Roma'')¹² lijkt Vergilius' **Antemnae** een jongere variant te zijn, in de lijn van een algemene tendens om bij vnl. fem. sg. On, de „plurale tantum'' namen uit te breiden. Over Vergilius heen knoopt Sil. VIII. 365 dan terug aan bij de oudere vorm, in een vers dat trouwens ook in de geformuleerde gedachte met de aangehaalde Catopassus gelijkenis vertoont (...Antemnaque prisco/Crustumio prior...). De omzetting van *Antemna* tot *Antemnae* is hier al vóór Vergilius betuigd, nl. in Varro ling, 10, en is mogelijk daar ontstaan vanuit de paretymologie die *Antemna* afleidt van *ante* + *amnes*, vermits dit er in feite twee waren (m.n. Tiberis en Anio). Voor een beoordeling van Vergilius' voorkeur voor een innovatie (-ae) boven de traditionele vorm (-a) moeten we ervan uitgaan dat de versstructuur in dit geval een gewilde copie is van een geliefd Homerisch type, zoals aangetoond

12. Weliswaar is er eventueel een iets oudere testis voor de vorm **Antemnae** gegeven in Ennius' *Annales*, te oordelen naar Porph. ad Hor. Carm. I. 2. 19-20, maar dit getuigenis staat m.i. niet erg sterk, noch paleografisch — *Antemnae* is hier immers een (mooie!) emendatie van F. BUECHELER, RhM LVII (1902) p. 321, voor het zinloze „antea enim'' van de codices, waarnaast de oudere verklaring uit dittografie nochtans even overtuigend blijft —, noch „traditionsgesichtlich'' — het is immers verre van duidelijk via welke tussenkanalen Porphyrio hier naar Ennius parafraseert, en zeker niet of hierbij de oorspronkelijke Enniaanse „Wortlaut'' is geëerbiedigd geworden. In het Cato-citaat daarentegen liggen de verhoudingen op dit stuk veel gunstiger; dat hier wel de originele „Wortlaut'' voorligt lijkt immers waarschijnlijk gezien de unieke vorm „veterior'', die van nergens elders kan komen dan van bij Cato zelf (vgl. voor deze ongewone comparatief R. TILL, *Die Sprache Catos*, in *Philologus, Supplementband XXVIII* Heft 2. 1935, door mij geconsulteerd in de Italiaanse vertaling van C. de Meo, *La lingua di Catone*, Roma, 1968 en hier p. 139 en 192). Voor commentaar op dit fragment vergelijkte men W. A. SCHROEDER, *M. Porcius Cato...*, Meisenheim am Glan, 1971, pp. 181-183; voor rechtstreekse Cato-consultatie bij Silius Italicus zie o.a. B. BILINSKI, *De Catone Sili in Italiae descriptione (Pun. VIII. 356-616) unico fonte*, Lwow, 1937, met de relativerende recensie van A. KLOTZ, PhW 1938 pp. 599-602.

door J. GASSNER, *Kataloge im römischen Epos: Vergil-Ovid-Lucan*, Doct. Diss. München, '70, p. 26 n. 2 en p. 39 n. 1., en ook verder nog in zijn spondaeisch karakter, de hiatus in de 5e voet, en het epitheton sterke Griekse invloed verraadt (C. J. FORDYCE, *P. Vergilii Maronis Aeneidos libri VII-VIII*, Oxford, 1977, pp. 174-175). Binnen deze structuur is de omzetting van Antemna tot Antemnae direct bepaald door de metrische noodzaak om in de laatste lettergreep van het epitheton turriger- een lange klinker of tweeklink te verkrijgen, wat in de gegeven omstandigheden het gemakkelijkst via een nom. plur. te realiseren was, en dan ook doorwerkte in de vorm van de regerende naam.

Mūtūscae (op het einde van de hexameter, nl. in v. VII. 711)

Deze vorm wijkt af van het normale *Mutuesca* in de epigrafische (CIL IX 4880. 4885. 4893) en literaire traditie (Plin. nat. III 107), maar toch verschijnt *Mutusca* ook 2-maal in Obsequens 42. 43 (uit Livius, die echter voor de geciteerde jaren is verloren gegaan), zodat de situatie niet erg duidelijk is: alhoewel *Mutusca* noch door contractie (L. H. Sz. I² §133 II.), noch door syncope op *Mutuēscā* herleidbaar schijnt te zijn, pleit naast het getuigenis bij Obsequens, ook de vorm *Crepusci* in Varro, ling. VI. 5 (uit *Amitemnum!*) voor de authenticiteit van deze variant. In dat geval hebben we hier te doen met twee allomorfen (vgl. infra voor *Nersae* en *Nervesia*), waartussen de keuze in dit geval bepaald is door het maximaal aantal na „*Ereti*” nog beschikbare lettergrepen (*sdddd-*), dat geen plaats meer liet voor het één syllabe langere (en metrisch anders gebouwde) *Mūtūsca*.

Fābaris (VII. 715)

Deze vorm komt alleen voor bij Vergilius l.c., in de Vergilius-exegese, en bij Sidonius Apollinaris (Epist. I. 5. 8), terwijl de rest van de traditie *Fārfārus* geeft, zo o.m. Ov. met. XIV. 330; Sil. IV. 182. Een vergelijking van beide varianten wijst uit, dat *Farfarus* de dialectische (-f-!), en dus ook de „epichorische” vorm¹³ is — die trouwens voortleeft in de moderne (*La*) *Farfa* —, terwijl anderzijds *Fabaris* hiervan het Latijnse substituut is (-b-voor-f-), met „dissimilatorischer Schwund” (rC..r. → C...r.), en rijmpaarvorming t.o.v. de naam van de hoofdstroom *Tiberis*. Precies de aard en de complexiteit van deze substitutie garanderen m.i. de „sprach-wirkliche” oorsprong ervan, waarmee dan meteen ook de vraag naar de herkomst van deze variant opgelost is¹⁴. Als we er tenslotte van uitgaan, dat bepaalde gedeelten in de katalogoog in hun ritmische en metrische structuur en hun interne verhoudingen vooraf geconcipieerd werden (en dat wordt wel waarschijnlijk, gelet op de minicatalogen die we tot hiertoe hebben besproken), dan is ook hier het motief van de keuze duidelijk: Binnen het geheel vv. VII. 710-717, zoals geanalyseerd in J. GASSNER, o.c. p. 33, is in v. 715 alleen *Fabaris* metrisch met *Tiberis* combineerbaar.

13. Weliswaar met een naar de Latijnse morfologische types toe genormaliseerde nom. sg. *Farfar* → *Farfar-us* (vgl. M. LEUMANN, in *Sache, Ort und Wort. Festschrift J. Jud, Zürich-Genève*, 1943, pp. 140-141, en infra i.v.m. de *FLN Nahar*).

14. Het naast elkaar circuleren van twee varianten zoals *Farfar(us)* en *Fabaris* is uiteindelijk terug te voeren op de symbiose van verschillende idiomaten in Rome (en in Latium) en heeft talrijke parallellen op het vlak van de appellatieven, waar voor één begrip in de literaire traditie vaak meerdere varianten naast elkaar staan (type: *ruber/rufus*, waarvoor zie nu E. RISCH, *Festschrift O. Szemerényi*, Amsterdam, 1979, pp. 705 sqq.).

Nersae (op het einde van de hexameter, in VII. 744)

Men heeft deze naam soms willen aanzien als een hapax voor Vergilius (waarover later meer; zo b.v. nog J. GASSNER, o.c. p. 50), maar anderen hebben hem, m.i. terecht, sinds lang al verbonden met Plin. nat. XXV. 86: „...in Aequicolis...vicum *Nervesiae*” (in de lezing van de editie L. IAN-C. MAYHOFF, Lipsiae 1897; de identificatie van deze op het eerste gezicht ver uiteen liggende naamvormen is vooral gebaseerd op het feit, dat ook *Nersae* in de Vergiliaanse passus expliciet met de *Aequiculi* — v. 747 — in verband wordt gebracht). Vermits enerzijds de handschriftelijke traditie van de Pliniustekst voor de authenticiteit van de lange vorm pleit (in de lezing *Nervesiae*, *Nernesiae* of *Nernersiae*), en anderzijds bij Vergilius om evidente redenen moeilijk een andere vorm dan een van het kortere type kan gestaan hebben, en deze daarenboven ook op een of andere manier¹⁵ in het moderne *Nesce* gecontinueerd wordt, moeten we aanvaarden dat beide vormen, ik bedoel een korte en een lange, authentiek zijn. Vermits ze dezelfde topografische realiteit dekken, kunnen ze alleen nog met elkaar gecombineerd worden onder vooropstelling van ofwel reduplicatie, ofwel „clipping”, zijnde een niet klankwettige verkorting. Vermits ik bij de antieke plaatsnamen van Italië geen andere gevallen ken, waarin een eenvoudige vorm naast een gereduplicateerde variant staat (in GN bvb. *Mars* naast *Mamers*?), maar wel gevallen van zgn. „clipping”, waarbij een lange naam op een of andere manier verkort wordt o.a. door suspensie van een middendeel (vgl. o.a. *Argyrippa* naast *Arpi*), meen ik de onderlinge verhouding van ook deze twee varianten aldus te mogen verklaren. Vergilius' keuze hier is dan uiteraard gebeurd in functie van het vers, m.b. van het aantal beschikbare lettergrepen.

b. Een tweede reeks van afwijkingen heeft onmiddellijk betrekking op de suffixatie van de naam.

Een eerste groep hiervan bestaat uit de gevallen, waar Vergilius een ON of IN gebruikt als een adjectief; men kan dit verschijnsel weliswaar beschrijven als een functieverhuizing (subst. → adj.), maar ook als een afleiding d.m.v. een „nul-suffix”. (Vgl. hiervoor o.m. W. SCHULZE, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen, 1904, pp. 535-536; J. WACKERNAGEL, *Vorlesungen über Syntax*, II, 1928, pp. 58-59; D. C. SWANSON, o.c. pp. 36-37, die van „zero-change” spreekt). Enkele typische voorbeelden zijn:

VI. 876-877: „.....**Romula**...../.....**tellus**.....”

waar de naam *Romulus* verschijnt in een adjectivische toepassing, iets wat in elk geval afwijkt van de etymologie van de naam, die niet ligt in een adjectief op *-ulus*, maar in een geromaniseerd Etruskisch PN (vgl. o.m. C. DE SIMONE, GI. LIII, 1975, p. 135, en *Atti del X Convegno di Studi Etruschi*..., 1977, p. 97). Syntactisch normaler zou „...Römūli.../...tellus

15. *Nesce* is, voor zover ik op grond van G. ROHLFS, *Grammatica storica della lingua italiana* I, Torino, 1966, §§267.288 kan oordelen, niet volledig de normale vertegenwoordiging van een antiek *Nersae*, noch van een *Nersiae*. Hoe dan ook, het is duidelijk dat *Nesce* alleen een vorm van het kortere type kan continueren.

...'' geweest zijn, waartegen echter metrische bezwaren bestonden binnen een dactylisch vers. Dit kan trouwens de aanleiding geweest zijn voor deze neoformatie (vgl. voor dit aspect E. NORDEN, o.c. p. 344).

VII. 710: „.....**Amiterna** cohors.....''

als afleiding bij de ON *Amiternum*. De gewone vorm hiervoor is *Amiterninus* (vgl. b.v. Th. L. L., *Ön. s.v.*), wat in dit geval „Amiternina (...) cohors'' zou gegeven hebben, en waar geen fundamentele metrische bezwaren tegen hadden kunnen bestaan. In de vorm *Amiternum*, d.i. „*am* + *Aternus*'', of „(de stad) aan de Aternus-rivier'', hoort de suffixsyllabe tot één bestanddeel van de samenstelling (nl. de riviernaam Aternus), en kan dus niet dienen voor de adjectivische afleiding bij de samenstelling als geheel. Op deze manier wordt Vergilius' syntagma ontmaskerd als een artificieel gebruik, zonder wortels in de reële onomastiek, en van dezelfde aard als het vorige geval.

VII. 697: „.....lucosque Capenos.''

in de plaats van een normaal „*lucum Capenatem*'' (vgl. Cato, orig. 30 P²), dat het parallelisme tussen v. 695 en 697 zou doorbreken (zie infra), en daarom vervangen werd door het (nergens elders geattesteerde) adjectivaal gebruik van de ON Capena als *Capenus*, -a, -um. Voor de substitutie van plur. aan sing. zie verder.

Dit verschijnsel is ongetwijfeld ontstaan naar het voorbeeld van bepaalde categorieën eigennamen, zowel geografische namen als antroponiemen, die zonder vormwijziging zowel substantivisch als adjectivisch kunnen gebruikt worden, en dit omdat zij van adjectivische oorsprong zijn: ik denk hier aan — de NG op -ius en op -enus (voor de eerste zie vooral K. MEISTER, *Lateinisch-griechische Eigennamen*, I, Berlin, 1916, pp. 81-98) — VN.

Er zijn echter, naast dit uitgangspunt van meer algemene aard, ook meer specifieke voorbeelden aan te wijzen, die bij de geciteerde vormen tot dit „afwijkend'' gebruik kunnen geleid hebben. Voor de naam *Romulus* kan dit gelegen hebben in een VN als Graeculus, te meer daar beide namen niet alleen vormelijk op elkaar geleken (-ulus), maar er ook een semantische verwantschap scheen te bestaan. Immers, een syntagma als „Romuli tellus'' klonk als een poëtische dictie voor wat prozaïsch „Romana terra'' (vel sim.) zou heten (Vgl. trouwens het gebruik van de naam *Romulus* als „signum'' voor *Romanus* in Suet. Tib. 59; ook in de andere post-Vergiliaanse syntagmata met *Romulus* als adj., nl. in Prop. III. 11. 52, IV. 4. 26; Hor. carm. IV. 5. 1, carm. saec. 47; Sil. XIII. 793, ligt de betekenis van *Romulus* zeer dicht bij die van *Romanus*). Op dezelfde manier kan uit de ON *Amiternum* (ten onrechte) een adjectief *Amiternus* afgeleid zijn, in aansluiting bij vormen zoals Alfaternus, Cubulternus (VN en adjectief bij de ON *Cubul-*

teria), Fabraternus (id. bij de ON *Fabrateria*; voor deze formaties, zie o.m. E. SEYFRIED, o.c. p. 168), terwijl ook van de kant der appellatieven, m.b. vanuit adjectieven op *-ernus* zoals *internus*, *supernus*, een soort bevestiging van deze analyse scheen uit te gaan. Het gebruik van de ON *Capena* ten slotte als adjectief kan eventueel gesuggereerd zijn door de naam van de Porta Capena (die in feite geen relatie had met het noordelijk van Rome gelegen Capena, maar met Capua in het zuiden), waaruit een adjectief **Capenus* scheen geïnduceerd te kunnen worden. Een dergelijk gebruik ontving daarenboven een schijnbevestiging vanuit een vorm als *Calenus*, courant adjectief of VN bij de ON *Cales* (uit **Cales-nos*), en vanuit appellatieve afleidingen als *terrenus* enz. Samenvattend kunnen we dus wel stellen, dat dit gebruik uit de poëtische onomastiek duidelijk in het verlengde ligt van wat in de sfeer van de reële naamkunde gegeven is, en de overgang telkens in nauwe aansluiting bij bestaande types (*-ulus*, *-ernus*, *-enus*) schijnt gebeurd te zijn. Uiteindelijk is het alleen nog via de etymologie van de naam, dat het onregelmatig karakter van het adjectivisch gebruik kan aangetoond worden.

Zoals de 3 hogerbestudeerde namen, wordt ook de ON *Lavinium*, via een „afleiding” met een „nul-suffix”, gebruikt als adjectief, in de vorm *Lavinius*, *-a*, *-um*. Vgl. IV. 236: „nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva”.

Uit Sil. I. 44 en XIII. 64, alsook uit Lucan. IX. 991, blijkt daarenboven dat dit gebruik zich ook na Vergilius heeft doorgezet, m.b. bij zijn imitatoren in het epische genre. Hierbij moet ongetwijfeld ook het getuigenis van de *Fasti Capitolini* gevoegd, die m.b. in de *Fasti Triumphales Capitolini* voor het jaar 338 v. Chr. een *triumphus* „de Antiatibus Lavinieis Veliterneis” opgeven. Alhoewel uit een vergelijking met Liv. VIII. 13. 5 volgt dat, zoals meer gebeurd is, ook hier verkeerdelijk *Lavinium* wordt genoemd i.p.v. *Lanuvium*, en *Lavinieis* hier dus staat voor *Lanuvineis* (vgl. o.m. ook G. DE SANCTIS, *Storia dei Romani*, II, Torino, 1907, pp. 276 sg), toch doet deze inhoudelijke vergissing geen afbreuk aan de waarde van dit getuigenis in zijn formeel aspect. Het verband tussen dit getuigenis en de geciteerde Vergiliaanse vorm is minstens in chronologisch opzicht duidelijk: deze *Fasti* zijn immers het product van Augusteïsche antiquarische vorsers, en zelf zijn ze pas aangebracht tussen 19 en 11 v. Chr. (vgl. hiervoor o.m. R. STIEHL, *Die Datierung der Kapitolinischen Fasti*, Tübingen, 1957).

Als tweede testis voor dit gebruik van *Lavinius* bij Vergilius, geeft men vaak (b.v. in de *index nominum* van de editie DURAND-BELLESSERT, in de Coll. Budé) I. 2 op (*Italiam fato profugus Laviniaque venit/litora*), in samenhang uiteraard met de lezing die men voor deze passus verkiest. Vermits ik hier echter voor de lezing *Lavina* heb gemeend te moeten opteren (vgl. onder noot 6), hebben we in deze vorm een voorbeeld van „back-formation”

(in de terminologie van D. C. SWANSON, o.c. p. 43), of vormelijke reductie, die uitgaat van de (foutieve) analyse van *Lavinium* als secundaire *-ium*-afleiding bij een verondersteld ouder *Lavinum*. Ook deze innovatie van Vergilius heeft haar sporen nagelaten in de latere traditie, te beginnen bij Prop. II. 34. 6 (waarvoor zie H. TRAENKLE, MH XXVIII, '71, p. 60, in Iuv. XII. 71 ON *Lavinum*), in de „Weiterbildung” op *-as*, die vanaf het begin van de keizertijd verschijnt in de officiële inwonersnaam van Lavinium, nl. *Laurentes Lavinates* (vel sim.; voor een overzicht van het materiaal, zie G. DE RUGGIERO, *Dizionario epigrafico*, IV. 1, Roma, s.a., pp. 479-480), en in enkele gevallen ook als gewoon adjectief (vgl. Symm. Epist. VII. 26, en CIL XIV. 2065, over wiens Vergiliaanse echo's R. E. A. PALMER, *Roman Religion and Roman Empire*, Philadelphia, 1974, p. 126; voor al deze vormen, zie ook J. CARCOPINO, *Virgile et les origines d'Ostie*, Paris, 1918, pp. 183 sqq.) Naast de gevallen van afleiding d.m.v. een „nul-suffix”, en de „back-formation”, is er nog de suffixsubstitutie.

Een voorbeeld hiervan zou kunnen voorliggen in de vorm *Hortinae* classes (VII. 716), die, als hij hoort bij de Etruskische ON (*H*)*orta* — maar vanuit topografisch oogpunt is deze passus niet erg duidelijk —, alleszins afwijkt van het elders betuigde (*H*)*ortanus* (Plin. nat. III. 52 en C.I.L. VIII. 4249). Hij is daarenboven onregelmatig, in die zin dat ON op *-a* in de afleiding *-anus* vertonen, en hoogst uitzonderlijk *-inus* (vgl. hiervoor o.m. E. SEYFRIED, *Die Ethnika des alten Italiens*, Zürich, 1951, pp. 93-95). Alhoewel de meesten deze vorm als een authentieke variant willen aanzien (vgl. CIE II. 1. 4. p. 340; H. RIX, ANRW I. 2, 1972. p. 735 en vnt. 126; D. C. SWANSON, o.c. p. 37), zijn de twee hogerstaande gegevens samen m.i. van aard, om dat te betwijfelen, en om hierin veeleer een voorbeeld van suffixsubstitutie „ad hoc” te zien (met E. SEYFRIED, i. c. en de hier geciteerde J. WACKERNAGEL, ALL XIV, 1906, p. 4). Hoe dan ook, het motief van de vervanging houdt geen verband met het metrum — prosodisch zijn *Hörtanae* en *Hörtinae* immers gelijkwaardig —, maar kan misschien in de vers-muzikaliteit liggen, die om een of andere reden in vv. 715-716 de *-i*-klank op de voorgrond plaatst.

c. Een laatste vaststelling betreft de „zinnamen”, bestaande uit 2 leden (Vgl. D. C. SWANSONS term „Phrasal Names”). Alhoewel zij zeer weinig voorkomen in de *Aeneïis*, en in de poëzie in het algemeen, zijn hierbij toch enkele interessante vaststellingen mogelijk. Vooreerst het geval Alba Longa, dat 3 maal in de verkorte vorm *Alba* en 3-maal als *Longa ...Alba* verschijnt

- nl. in I. 271 transferet et **Longam** multa vi munit Albam
 V. 597 Ascanius **Longam** muris cum cingeret Albam
 VI. 766 unde genus **Longa** nostrum dominabitur Alba

d.w.z. 3-maal in een hexameter van dezelfde metrische structuur (*dssdd-*) en met dezelfde schikking der leden (disiunctie van de 2 leden, waarvan het adjectief t.o.v. de gewone orde in *Alba Longa*). Dezelfde schikking voor deze naam verschijnt daarenboven nog op andere plaatsen in de Augusteïsche poëzie, waar deze naam in zijn volledige versie geciteerd wordt, nl.

- in Ov. fast. II. 5. 50 sed Proculus Longa veniebat Iulius Alba
 en Prop. IV. 6. 37 mox ait o Longa mundi servator ab Alba.

Afwijkend daarvan echter geeft Tib. II. 5. 50: *Albaque ab Ascanio condita Longa duce*, wat uiteraard samenhangt met het verschillende metrum (dactylische pentameter). Als we de vergelijking dan doortrekken naar de prozateksten, dan verschijnt, naast *Alba Longa* en *Alba*, ook hier de variant *Longa Alba* (zonder disiunctie!), m.b. in Cic. rep. II. 4 — meteen de oudste rechtstreeks betuigde testis voor deze woordorde — in Liv. I. 3. 3, Sol. II. 16 en Iust. XLIII. 1. 13. De vraag dringt zich natuurlijk op, hoe dit geval van, blijkbaar zeer verspreide, variatie te beoordelen is; het uitgangspunt hierbij is in elk geval *Alba*, zonder enige twijfel het kernwoord in de dubbelnaam¹⁶. E. NORDEN, o.c. p. 318, en naar hem F. BOEMER, *P. Ovidius Naso. Die Fasten II*, Heidelberg, 1958, p. 118, verklaren deze orde op gezag van R. EHWARD, *Gymn. Progr. Gotha*, 1892, p. 12 (n.v.), als een weerspiegeling van „...archaische Wortfolge”, en willen ze daarenboven terugvoeren op Ennius, voor wie echter alleen de orde *Alba Longa* betuigd is (ann. frg. 33 V²).

Als we echter al de geciteerde hexametrische passages samen bekijken, dan blijkt — dat de dispositie van de leden zoals hoger beschreven volledig beantwoordt aan een reeds in de *Georgica* zeer verspreid type van poëtische woordplaatsing (vgl. hiervoor L. DE NEUBOURG, *Taaldwang en metrische dwang bij de plaatsing van adjectief en substantief in de Latijnse dactylische hexameter (...)*, onuitg. doct. Leuven, 1976, I, p. 726 (63 voorbeelden) — dat, binnen deze dispositie (bij L. DE NEUBOURG, 1.c. de „optimale” dispositie genoemd), de volgorde (eerst adj., dan substantief) in 4

16. Dit blijkt zonder meer uit het feit, dat bij verkorting nooit *Longa* wordt gegeven, maar altijd *Alba*, tevens ook het uitgangspunt van alle desbetreffende afleidingen (*Albanus ager, lacus, mons...*). Aan dit feit van descriptieve orde beantwoordt er een van etymologische aard: in de groep *Alba Longa* komt *Alba* overeen met een pre-Latijns naamtype, dat b.v. ook in N.-Italië verschijnt, terwijl *Longa* in elk geval een doorzichtige, Latijnse en dus ook jongere toevoeging is.

van de 5 gevallen daarenboven ook metrisch noodzakelijk is (een omgekeerde orde was niet in een hexameter inpasbaar). Het blijkt dus dat de testes voor de volgorde Longa Alba poëtisch geconditioneerd zijn (optimale dispositie-metrum), en als dusdanig zijn het slechte getuigen voor een verklaring die deze wil aanvoeren als bewijs voor een veronderstelde archaïsche woordorde.

- In Ennius, ann. frg. 33V² (olli respondit rex Albai Longai), meteen ook de oudste testis voor deze naam, is er echter noch van een streven naar deze dispositie, noch van een metrische dwang sprake, in zoverre *Albai* en *Longai* op dezelfde plaats, in hetzelfde vers, perfect omkeerbaar zijn. Vermits hier dan *Albai Longai* verschijnt, en niet L.A., wordt de zaak duidelijk: dit is de oorspronkelijke orde, die in de hoger geciteerde Augusteïsche passages alleen om poëtische redenen geïnverteerd werd. Zij zijn dus hoegenaamd geen echo van een oud naamgebruik, maar „slechts” een poëtisch bepaalde variant, die blijkens de Propertius-passus succes heeft gekend. De testes uit de proza-literatuur moeten dan gewoon verklaard, ofwel vanuit de specifieke betekenis van de betreffende passus zelf (zo heeft J. HEURGON, *T. Livi ab urbe condita liber primus*, Paris, 1970, p. 33 de inversie in Liv. I. 3. 3 verklaard vanuit de explicatieve context), ofwel vanuit nawerking van het poëtisch model bij Vergilius, Ovidius en Propertius.

De andere betuigde zinnamen zijn de volgende:

Aequosque Faliscos (op het verseinde in VII. 695; vgl. ook Sil. VIII. 490)

Dit is Vergilius' variant voor het Aequum Faliscum uit de reële toponymie (vgl. Str. V. 2. 9 en Tab. Peut.; dat deze laatste vorm de authentieke ON is, volgt m.i. uit de aard der bronnen waarin hij voorkomt, en uit de onomastische parallel *Aequum Tuticum*; met *Aequi Falisci*, gekoppeld aan „Fescenninae acies”, bedoelt Vergilius duidelijk de VN weer te geven die correspondeert aan de ON Aequum Faliscum; het heeft er echter alle schijn van dat ook in die hoedanigheid *Aequi Falisci* een fictie is voor normaal te verwachten *Aequani of *Aequofaliscenses). Belangrijk is echter dat onder dit metaplasma de zinnaam bewaard is; dit hangt m.i. samen met zijn plaatsing op het einde van de hexameter, vermits hij de kans geeft hier een geprefereerde clausule (...que.....) in te bouwen (alleen in het VIIe boek in 91 van de 810 volledige verzen, d.i. 11%; zo o.m. vers 710, waarvoor infra); anderzijds was de alternatieve formule (...et Aequos Faliscos) metrisch niet mogelijk. Tenslotte brengt dit metaplasma, omwille van het parallellisme tussen v. 695 en v. 697 (zie J. GASSNER, o.c. pp. 32-33) ook de omzetting van „Lucum Capenum” tot „*lucos Capenos*” mee, alhoewel er hier slechts 1 „lucus” bestond, het beroemde „Lucus Feroniae”.

Prisci Latini (V. 598)

d.w.z. met de hoger beschreven „optimale dispositie” van de leden, en in de gewone orde, te oordelen naar oude getuigenissen als Ennius, ann. frg.

23V² (met een andere dispositie), en onrechtstreeks overgeleverd oud formulair goed in Liv. I. 3. 7., I. 32. 13, PFex. 253 L¹ en Plin. nat. XXXIV. 20.

Prisci Quirites (VII. 710, in „Versausgang”)

Alleen hier betuigd naam voor de inwoners van het Sabijnse Cures, waarschijnlijk wel een Vergiliaanse neoformatie, naar het van ouds bekende model *Prisci Latini*, en uitgaande van de antiquarische herleiding van de *Quirites* uit *Cures* (sinds Varro, ling. V. 51 en VI. 68 betuigd). Zij biedt Vergilius opnieuw de kans, om een vers te beëindigen op de zojuist gesignaleerde clausule, en dat is misschien ook het motief geweest van de neoformatie.

Castrum Inui (VI. 775)

Zo alleen bij Vergilius, tegenover de normale verkorte vorm, niet alleen in het courante taalgebruik, maar ook in Ov. met. XV. 727, Sil. VIII. 359 en Mart. IV. 60. 1. Het invoeren van de zinnaam precies op deze plaats is dan ook niet toevallig, maar het gevolg van het streven naar gradatie in dit vers, zoals hoger aangeduid. In dit geval bestaat de zinnaam dus uit een substantief + genitief, wat de normale woordorde is bij gevallen van deze aard in poëzie (D. C. SWANSON, o.c. p. 48).

Andere zinnamen zijn integendeel „opgelost” in de richting van een verkorting tot het kernwoord, zoals dat trouwens ook in de meeste prozateksten, en o.m. te oordelen naar lokale epigrafische teksten, ook in de reële toponymie het geval is. Men vergelijk hier b.v. de drie verzen, waarin *Alba Longa* als *Alba* verschijnt (VI. 770; VIII. 48; IX. 384). Een onregelmatige verkorting is gegeven in de vorm *Mutusca* (VII. 711) voor *Trebula Mutu(e)sca*, in een reeks literaire en epigrafische getuigen verkort tot *Trebula*, op deze plaats in het vers metrisch echter onbruikbaar.

Er zijn tenslotte drie gevallen van zinnamen bij persoonsnamen: **Silvius Aeneas** (VI. 769), **Augustus Caesar** (VI. 792), **Numanum/cui Remulo cognomen** (IX. 592). Vermits dit type van namen door zijn prozaïsche structuur minder gepast was in een poëtisch werk (D. C. SWANSON, o.c. p. 48. 50), krijgen de voorkomende gevallen een bepaald reliëf. In het eerste geval is de dubbelvorm een noodzaak, om deze Albaanse koning te onderscheiden van zijn voorgangers en voorouders Aeneas (in deze context aanwezig als de aangesproken persoon) en Silvius (vermeld in v. 763), terwijl het mij niet duidelijk is of de orde der leden, die afwijkt van wat verschijnt in Liv. I. 3. 7, D. S. VII. 5. 9. en App. reg. I. 2, inderdaad de oorspronkelijke is (E. NORDEN, o.c. p. 318), dan wel een voorbeeld van poëtische inversie. Metrisch zijn Aeneas Silvius en Silvius Aeneas alleszins gelijkwaardig, zodat hierin tenminste geen reden tot omzetting ligt (vgl. voor deze naam o.m. C. TRIEBER,

Hermes XXIX, 1894, pp. 124-125). In het tweede geval werkt de vermelding van de twee leden, door de cumulatie van de twee titels, in elk geval laudatief, zoals trouwens ook de inversie, waardoor het element „Augustus” nog meer in reliëf komt (zo ook o.m. in VIII. 678, en bij Hor. *carm.* II. 9. 19-20; vgl. i.v.m. deze keizersnaam R. SYME, *Historia* VII, 1958, pp. 182-183). In het laatste geval is mij in feite geen reden duidelijk; hier is het effect van de „zinnaam” in zekere zin geneutraliseerd, door de invoering van een relatiefzin, die echter even prozaïsch aandoet. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat „cognomen” niet in zijn technische betekenis („derde element in een officiële Romeinse burgernaam”) gebruikt is, maar als algemene aanduiding voor een toegevoegde naam.

Al de andere, zeer talrijke IN zijn éénledig; de meeste hiervan doen zich voor als echte „Individualnamen” (b.v. Valerus, Rapo, Privernus...), slechts enkele als „Nachnamen” (b.v. Osinius, Manlius...). Deze omstandigheid ligt in de lijn van de logica, gezien de aversie van poëzie t.o.v. „zinnamen” (cfr. hoger). Toch vraag ik mij af, of hier ook niet een antiquarische theorie of reminiscentie heeft meegespeeld, die o.m. verschijnt in Lib. de praen. §1, en volgens dewelke „Varro simplicia in Italia nomina fuisse ait existimationisque suae argentum refert, quod Romulus et Remus et Faustulus neque praenomen ullum neque cognomen habuerint” (vgl. verder *ibid.* §2, en, voor een moderne appreciatie op grond van een vergelijking met de archaïsche epigrafie, H. RIX, ANRW I. 2, 1972, pp. 741 sqq.). De enkele gevallen, waar een individu wordt aangeduid met een „Nachname”, m.b. met een NG of een NG-achtige naam, zonder meer, vinden al hun voorbeelden bij Naev. *Carm. frg.* 43 Strz. (*Lutatium*).

3. Semantiek

Ook op het vlak van de betekenis der namen is er een reeks van verschijnselen te signaleren, die aan Vergilius' naamkunde een typisch „literaire” kleur geven.

a. Substitutie van antiquarische namen aan hun gewone equivalent is betuigd in:

Albula voor *Tiberis* (in VIII. 332, m.b. in een antiquarische digressie)

De oudste testis voor deze naam is Varro, *ling.* V. 30, terwijl dezelfde auteur ook de eerste is geweest om hem in een poëtische context te plaatsen, nl. in zijn satire *Periplus* (*frg.* bewaard in Non. p. 191. 29M; naar de fragmenten te oordelen gaat het hier om een satire in het teken van het

edocere). De authenticiteit van dit bericht staat buiten kijf; *Albula* is ongetwijfeld de oude Latijnse naam voor *Tiberis*, zelf de centraal-Italische correspondent ervan: het betreft hier dus duidelijk een voorbeeld van „Mehrnamigheid” bij riviernamen, als weerspiegeling van een geolinguïstisch particularisme. Vgl. voor ons geval o.m. vooral M. BATHE, PICOS IX (1966) pp. 113-132, en C. DE SIMONE, SE XLIII (1975) pp. 152-153.

Ārgyrīpa voor *Arpi* (in XI. 246, d.w.z. in een explicatieve passage, tgo. *Arpi* in een narratieve context in X. 28; XI. 250; 428).

Vergilius is hiermee de oudste directe testis in het Latijn voor deze vorm, die vanaf dan ook courant verschijnt in Vergilius-imitaties (Sil. IV. 554; XIII. 30; XVII. 321; Auson. Epitaph. VI. 3 p. 75 Peiper) en -exegese (Serv. Aen. VII. 286; Mythogr. I. 141 — waarvoor zie M. SCHANZ - C. HOSIUS, GRL IV. 2, 1959, p. 243 -). De grafie -y- verraadt Griekse oorsprong, of minstens herkomst uit een Griekse bron; de oudste testes gaan terug tot de 1e helft van de IIe eeuw v. Chr., met Lyc. Alex. 591, en de tweede helft van diezelfde eeuw met Pol. III. 118. Daarnaast staat de numismatische, epichorische vorm Arpanoon, in B. V. HEAD, HN² p. 44f, en nog teruggaand tot de IIIe eeuw v. Chr. ! Beide vormen bij Vergilius zijn dus authentiek¹⁷, zowel in hun vorm op zichzelf genomen, als in hun alternantie. De kortere van deze twee vindt zijn verklaring m.i. niet in syncope (*Argyrīpa* → *Arpi*, zoals b.v. G. RADKE, in RE IX A. 1, 1961, koll. 804-805 het stelt), maar in het verschijnsel van de zgn. „clipping” of niet klankwettige verkorting van een lange naam door suspensie van het middenstuk.

Ausonia (9-maal)

Is hiermee de oudste testis voor het Latijnse gebruik van deze naam. Het gaat hier alleszins om een Griekse vorming, waar het Latijn normaal Aurunci zou gebruiken, en hij is zeer waarschijnlijk door Vergilius zelf ontleend aan Apollonius Rhodius, de enige Griekse auteur die hem frequent gebruikt (IV. 553. 590 etc.), en m.b. ook in de betekenis van „Italië”.

Corythus (III. 170; VII. 209; IX. 10; X. 719), IN of ON, waarmee *Cortona* wordt bedoeld¹⁸.

Het schijnt hier te gaan om de vervanging van een Italische ON door een verwant klinkende Griekse IN, want in het Grieks komt deze naam alleen voor als aanduiding van personen — te oordelen naar het materiaal in PB

17. Behalve voor het aspect van de consonantische vereenvoudiging -pp- → -p-, waarover hoger. Niet authentiek is in elk geval de variant Argos Hippiion, die voorkomt bij Plin. nat. III. 104 en CGL V. 520. 12, en die duidelijk een paretymologische „back-formation” is, in functie van de verbinding van de naam ARGyrīp(p)a met de ARGivi, en met ARGOS.

18. Alhoewel dit nergens expliciet in een antieke tekst geformuleerd wordt, is dit toch de meest voor de hand liggende oplossing; zij is recent voorwerp geworden van discussie bij N. HORSEFALL, JRS LXIII (1973), pp. 68-79, die een identificatie met *Tarquinius* wil verdedigen. Vgl. sindsdien nog E. L. HARRISON, CQ XXVI (1976), pp. 293-295, met herneming van de klassieke en andere argumenten, die pleiten voor Cortona, en de repliek van N. Horsfall ibid. pp. 296-297.

tenminste —, en is het suffix daarenboven nagenoeg uitsluitend in de antroponymie betuigd (vgl. hier de lijsten van F. DORNSEIFF-B. HANSEN, RGN, p. 222; ondanks deze aanduidingen wil L. GRASBERGER, *Studien zu den griechischen Ortsnamen*, Würzburg, 1888 [1959] p. 134 de naam als een echte ON etymologiseren).

Thybris (overal behalve in VIII. 332, waar *Albula* — cfr. supra —, en in VII. 715, waar *Tiberis*; *Tiberinus* in VII. 797 duidt daarentegen de riviergod aan).

Thybris en *Tiberis* zijn sfeerbepaalde varianten, zoals goed aanvoeld en geformuleerd door Serv. aen. VIII. 31 („In sacris Tiberinus, in coenolexia Tiberis, in poemate Thybris”). Dit sfeerverschil — door Servius ongetwijfeld geformuleerd op grond van een breder leeuurrepertorium dan wij voor ons liggen hebben — bepaalt ook de verdeling van beide varianten over de *Aeneïd*: *Thybris* hoort hierin tot de „episch-mythische dimensie” van het werk, *Tiberis* daarentegen tot de „historiserende” delen die de catalogen, ondanks alle poëtische opsmuk, toch blijven. Over de herkomst van de variant *Thybris*, waarschijnlijk door Vergilius zelf uit de „sibyllijne literatuur” opgedolven, leze men K. MEISTER, o.c. pp. 53-75, en de positieve evaluatie die deze reconstructie mocht vinden vanaf E. LIECHTENHAN, BPhW, 1917, kol. 1178.

Misschien kunnen we hier tot slot onderstrepen, dat bij vervanging van een courante naam op één uitzondering na een Griekse vorm opduikt. Dit is een logisch uitvloeisel, of een weerspiegeling, van het feit dat het antiquarisch onderzoek over de „origines” van Italië in de Griekse wereld is begonnen, en pas later in Italië zelf is voortgezet, grotendeels in aansluiting op de voorliggende literatuur en haar tendensen, met overname van Griekse modellen, typen enz.¹⁹ Ik vraag me nochtans af of het gebruik van deze Griekse „synoniemen” bij Vergilius, in bepaalde contexten of algemener, ook niet expliciet de bedoeling had om deze verknoping van Italiaanse en Griekse origines te onderstrepen, in aansluiting bij een idee, die ook op andere manieren in de *Aeneïd* gematerialiseerd werd (vgl. o.m. F. KLINGNER, *Vergil. Bucolica, Georgica, Aeneïd*, Zürich-Stuttgart, 1967, pp. 516-517, en J. GASSNER, o.c. p. 52).

b. In dit verband moet ook het verschijnsel van de etymologisering bij geografische en persoonsnamen in de *Aeneïd* aangestipt. Vermits daaraan, naar oorsprong, functie en vormen, in diverse studies

19. De andere gevallen, die ik hier niet verder ontwikkel, zijn: *Agylla* (VII. 652), *Hesperia* (I. 530), *Inarime* (IX. 716), *Oenotria tellus* (VII. 85), *Trinacria* (III. 440). Voor dit fenomeen, zie o.m. E. J. BICKERMAN, CPh XLVII (1952), pp. 73 sqq.

en in de commentaren *ad locos* voldoende aandacht is besteed²⁰, wil ik mij hier beperken tot de analyse van enkele concrete gevallen, inzonderheid van één geval dat m.i. traditioneel foutief wordt beoordeeld.

intempestaque Graviscae (X. 184)

waar „intempestus” gebruikt wordt in de betekenis van „ongezond”, en dan zonder twijfel een zinspeling inhoudt op de veronderstelde oorsprong van de ON *Graviscae* zelf, sinds Cato, orig. 46 P² verbonden met *Gravis* en *aër*. Op het tweede plan is ook invloed van het Homerisch model productief, m.b. in het middel zelf van de etymologisering, en misschien in een gebeurlijk model (zie B. REHM, o.c. p. 72).

Hernica saxa (VII. 684)

Hierbij wees reeds Servius erop, dat *Hernicus* een afleiding was bij *herna*, dat ook buiten de Vergiliusexegese (vgl. met name PFex. 89L) gesignaleerd is als „Italisch” equivalent van het Latijnse *saxum*; daarmee is op het niveau van Vergilius althans de mogelijkheid van een bewust etymologiserend syntagma gegarandeerd. Daarnaast schijnt zowel het woord zelf als de verbinding van het VN *Hernici* hiermee, voor de moderne linguïstiek aanvaardbaar (vgl. o.m. LEW⁴ I p. 643; IEW p. 445; M. G. BRUNO RIL XCV, 1961, pp. 529-530; G. DEVOTO, *Abruzzo*, IX, 1971, p. 23 enz.), waarmee uiteindelijk de degelijkheid van Vergilius' informatie, althans in haar oorsprong en voor dit woord, wordt bevestigd; daarbij duikt, gezien de materie, in de eerste plaats natuurlijk de naam van Varro op.

Anders te beoordelen dan de vorige gevallen, en anders dan dit traditioneel gebeurt, is m.i. „*sulpurea Nar Albus aqua.....*” (VII. 517)

waarin sinds Servius' gelijkstelling van *nar* = *sulphur* een voorbeeld werd gezien van etymologisering, gelijkaardig aan het vorige (vgl. o.m. G. J. M. BARTELINK, o.c. pp. 193-194). Als we de gegevens van korterbij bekijken, dan stellen we echter vast

a. Vergilius' vers is een manifeste „imitatie” van Ennius' ann. frg. 260V², zodat een gebeurlijke etymologisering primair bij deze auteur ligt, en bij Vergilius in het beste geval slechts een secundair motief kan geweest zijn.

b. Een woord „*nar*” = *sulphur* is alleen in deze context gegeven en vindt verder geen aansluiting (vgl. LEW⁴ II. p. 143).

20. Vgl. hiervoor o.m. de systematische studie van G. J. M. BARTELINK, *Etymologisering bij Vergilius*, *Med. Kon. Ned. Ak. Wet., Afd. Lett.*, nr. 23, 1965, vnl. pp. 77-84; S. DUE, *Zur Etymologisierung in der Aeneis*, in *Classica et Mediaevalia F. Blatt septuagenario dedicata*, Kopenhagen, 1973, pp. 270 vlg.

c. De FLN *Nar* zet een oorspronkelijk Nahar(-os) voort²¹, dat hoe dan ook gebouwd is als een primaire waternaam (-ar), en waar elke verbindbaarheid met een substantief *nar* wegvalt.

De conclusie ligt m.i. voor de hand: „Nar” = *sulphur* is een „Autoschediasmus” van Servius, afgeleid uit precies dit vers van Vergilius, waarin (de riviernaam) *Nar* verbonden wordt met *sulphur*, en niet een authentieke dialectglosse, zoals algemeen aanvaard wordt. *Nar* is dus een spookwoord, en daarmee verdwijnt ook de basis, om in dit geval van een etymologisering te spreken.

c. Vooruitlopend op het tweede hoofdstuk, signaleer ik hier toch al de zeer talrijke gevallen waarin betekenisverschuiving een procédé van naamcreatie is geweest; uitgangspunt hierbij is meestal een (Italische) geografische (vooral plaats-) naam, soms ook een substantief of participium, die dan door personificatie een of andere Vergiliaanse heldennaam hebben opgeleverd.

d. Verwant hiermee is het verschijnsel, waarbij een LN of ON gebruikt wordt in de plaats van de naam van zijn inwoners. Dit fenomeen werd ongeveer gelijktijdig bestudeerd door E. A. HAHN, art. cit. pp. 53-64, en door R. GARUTI, *Il toponimo in luogo dell'etnico in latino. 1: Dalle origini ad Augusto*, Bologna, 1958 (tot nu toe voor mij onvindbaar gebleven; vgl. de recensie van J. UNTERMANN, *Kratylos* V. 1, 1960, pp. 98-99). Deze laatste telt (naar D. C. SWANSON, o.c. p. 10, die dit werk heeft gebruikt) hiervan in het gehele Vergiliaanse opus 105 voorbeelden, terwijl Lucretius er nauwelijks twee biedt! Het is m.i. ook in dit kader dat b.v. het speciale gebruik van de naam *Labici* (VII. 796; vgl. Sil. VIII. 368) zijn verklaring vindt²². Deze Latijnse plaatsnaam wordt in alle niet-poëtische bronnen als een echte ON gebruikt (nl. 9-maal in Liv., met ondubbelzinnige constructies als acc. van richting en abl. van plaats zonder voorzetsel; in D. S. XIII. 6. 8. als voorwerp van „eksepoliorkèsan”, een werkwoord dat naar zijn betekenis onmogelijk een VN als voorwerp kan hebben; in de genormaliseerde vorm *Labikon* resp. *Labicum* tenslotte, test. D.S. VII. 4. 9; Str. V 3. 2; Sil. XII. 534). In de geciteerde Vergilius-passage daar-entegen, wordt de naam duidelijk gebruikt in toepassing op zijn inwoners:

Auruncaeque manus Rutuli veteresque Sicani
et Sacrae acies et picti scuta Labici

21. De literatuur i.v.m. de FLN *Nahar* is o.m. verzameld bij C. DE SIMONE, SE XLIII (1975), p. 154 n. 238. Voeg daaraan toe: J. LOICQ, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à A. Piganiol*, Paris, 1966, II, pp. 696-697; A. ZAMBONI, PICOS XI (1972), pp. 478-479.

22. Anders C. J. FORDYCE, o.c. p. 200, die het gebruik van *Labici* = *Labicani* vergelijkt met de constructie, waarbij een substantief (of een ON) adjectivisch gebruikt wordt.

- wat blijkt uit : - de nevenschikking met andere namen, die allemaal echte VN zijn;
- de bepaling „picti scuta”, die haar volledige betekenis pas krijgt in toepassing op soldaten, en niet op een stad;
 - de imitatie van Silius Italicus, m.b. in VIII. 368, waar de „habiles ad aratra Labici” geen andere interpretatie toelaten, dan die van een ON, gebruikt als VN.

In synchroon opzicht wijkt Vergilius' gebruik dus in elk geval af van dat van zijn tijdgenoten, en deze afwijking is van dezelfde aard als het beschreven verschijnsel, waarin zij dan ook wel haar verklaring zal vinden; supplementair kan deze betekenisverschuiving daarenboven aangetrokken zijn geweest door de talrijke VN op *-ci* (vgl. o.m. *Osci* = Grieks 'Οπισκοί, *Hernici* etc.).

II. SELECTIE EN HERKOMST

Nadat ik in het vorig hoofdstuk de Italische naamgeving in de *Aeneïs* bestudeerd heb onder het oogpunt van de bijzonderheden in fonetiek, prosodie, vorm en betekenis, wil ik dezelfde hierbij bekijken onder het oogpunt van hun selectie en herkomst. Alhoewel in de naamgeving bij Vergilius de grenzen tussen geografische namen en persoonsnamen vrij vaag zijn, met name vooral door de personificatie van o.m. ON en FLN, is het om praktische redenen toch eenvoudiger beide categorieën afzonderlijk te behandelen.

1. Geografische namen

Het bestaan van prosodische afwijkingen en van vormelijke innovaties in functie van het metrum impliceren dat de selectie van de namen niet principieel door hun metrische bruikbaarheid werd bepaald. Anderzijds stipt J. GASSNER, o.c. p. 32, terecht aan dat het ontbreken van een overgeleverde canon, zoals in het geval van de Homerus-catalogen, aan Vergilius een open keuze liet. Het is dan ook duidelijk, dat in deze omstandigheden de selectie van een geografische naam moet geschied zijn op grond van zijn intrinsieke betekenis, of van de specifieke associaties die ermee verbonden waren en die hij oproep bij de lezers uit Vergilius' tijd. Min of meer gelijktijdig, maar naar hun bibliografie te oordelen zonder kennis van elkaars werk, hebben recent vooral H.-D. REEKER, *Die*

Landschaft in der Aeneis, Hildesheim, 1971, pp. 105 vlgg., en J. GASSNER, o.c. pp. 47 vlgg. naar deze semantische selectiecriteria gezocht en ze ongeveer op dezelfde manier ingedeeld.

Vooreerst is er een hele reeks namen (vnl. in Latium), waarvan we op grond van gelijktijdige ooggetuigenverslagen bij Strabo²³ of Dionysius van Halicarnassus²⁴, de rest van de literaire traditie of zelfs de lokale archeologie of epigrafie met zekerheid weten dat ze op het moment dat ze als „dramatis personae” figureren in de *Aeneis*, in werkelijkheid weinig of niets meer betekenden. Zij moeten dus gekozen zijn om hun betekenis in het verleden, op zichzelf en t.o.v. Rome, en om het archaïsch koloriet dat ze aan de „Gesamtdarstellung” verlenen. Vgl. b.v. de rol van **Collatia** (VI. 774), **Antemnae** (VII. 631), **Fidena** (VI. 773) en **Labici** (VII. 796) in de *Aeneis*, met het ooggetuigenverslag van Str. V. 3. 2, of de rol van **Gabii** (VI. 773) met het getuigenis van D. H. IV. 53!²⁵.

Bepaalde van deze namen bestonden ongetwijfeld alleen nog als relictten in de historische of antiquarische traditie, zo b.v.

Crustumeri(i) (VII. 631), waarvan de site recent is weergevonden: vgl. L. QUILICI-ST. QUILICI GIGLI, RPAA XLVII, 1974-1975, pp. 37-53.

Pometii (VI. 775), waarvan de vermoedelijke site herkend werd door F. MELIS-ST. QUILICI GIGLI, *Arch. Class.* XXIV, 1972, pp. 219 sqq.

Hierbij zij aangestipt, dat Vergilius met zijn catalogen (en zijn epos als zodanig) wel in de Homerische traditie zit, maar dat hij zich in de selectie van zijn namen, zoals tot hiertoe gezien, ook plaatst in een typisch Latijnse belangstellingssfeer, die vnl. sinds Varro's „*Antiquitates rerum humanarum*” in de Romeinse historische literatuur was vertegenwoordigd, en die gericht was op de oude, vervallen steden van Latium en de rest van Italië. Men vergelijk hiervoor M. Terentius Varro, in een uitvoerig citaat bij D. H.

23. In het erkennen van Strabo's autopsie i.z. Italië is de klassieke interpretatie, die uitmond in de editie van F. LASSERRE, *Strabon, Géographie t. III*, Paris, 1967, naar mijn gevoel te terughoudend, en te veel geneigd de voorkeur te geven aan gewaagde bronnenreconstructies, boven bepaalde evidenties in de tekst zelf. Vgl. vooral W. ALY, *Strabon von Amaseia (...)*, Bonn, 1957, pp. 211 sqq.

24. Ten voordele van de autopsie van Dionysius van Halicarnassus, voor wat Latium betreft, pleit nu op goede gronden A. ANDRÉN, in *Hommages à L. Herrmann*, Brussel, 1960, pp. 88-104.

25. Dit werd ondertussen vanuit de archeologie bevestigd; vgl. voor de genoemde plaatsen:

Antemnae: L. QUILICI-ST. QUILICI GIGLI, *Antemnae*, Roma 1978, passim, en vnl. pp. 165-168.

Collatia: L. QUILICI, *Collatia*, Roma, 1974, pp. 199 sqq.

Fidena: L. QUILICI, NSA 1976, pp. 263-326.

I. 14 vlgg., en o.m. ook Plin nat. III. passim, in wiens beschrijving van Italië heel wat van deze literatuur zijn neerslag heeft gevonden.²⁶ Voor een systematische behandeling van dit thema in de Augusteïsche literatuur verwijs ik tenslotte naar C. MORAWSKI, in *Observationes Academiae Litterarum Cracoviensis* Ser. II. 1, (1892) pp. 13 sqq., en id., in *Dissertationes Philologiae Academiae Cracoviensis* XXXII (1901) pp. 350 sqq. (n.v.)

Een andere reeks van namen, in Latium en de rest van Italië verspreid, is blijkbaar gekozen omwille van hun specifieke associaties met de geschiedenis van Rome, terwijl een laatste reeks sacraal geïnspireerd is, dit alles duidelijk in relatie met de cultuurhistorische „setting” van de Aeneïd, met name met de culturele en religieuze restauratiepolitiek van Augustus²⁷.

Revelerend in dit verband is ook een onderzoek naar de authenticiteit van de „hapax-namen” in de Aeneïd; dit begrip moet daarbij onmiddellijk in 2 richtingen gerelativeerd worden:

a. t.o.v. de pre-Vergiliaanse (epische, historisch-antiquarische) traditie, die ons slechts in zeer beperkte mate, en dan nog onrechtstreeks, bewaard is, en waardoor ieder spreken over hapaxvormen onvermijdelijk erg speculatief moet worden (cfr. ook supra).

b. t.o.v. de post-Vergiliaanse traditie, waar een tweede attestatie in Vergilius-imitaties (b.v. Silius Italicus) of in Vergilius-exegese (b.v. Servius) in feite geen vermelding „ex aliunde” in de echte zin van het woord is, en dus de toestand van „hapax” eigenlijk niet opheft. Nog gecompliceerder wordt het probleem, wanneer het blijkt dat we ook in de latere handschriftelijke traditie van andere antieke auteurs moeten rekenen met het nawerken van bepaalde Vergilius-varianten, die zich in het geheugen van sommige kopiïsten hebben vastgezet, en die bij het mechanisch reproduceren de oorspronkelijke versie overdekken, en alzo het eigenlijke beeld vertroebelen (vgl. infra voor het voorbeeld „Saturae palus”).

26. Vgl. voor dit zeer belangrijk Varro-fragment o.m. J. POUCKET, in *Études Étrusco-Italiques* (...), Leuven, 1963, pp. 177-182, en F. DELLA CORTE, in *Atti del congresso internazionale di studi varroniani*, Rieti, 1976, I, pp. 115-120. Voor de antiquarische passages i.v.m. de oud-Italische steden bij Plinius, zie o.m. K. G. SALLMANN, *Die Geographie des älteren Plinius in ihrem Verhältnis zu Varro*, Berlin, 1971, pp. 193 vlgg., en R. CHEVALIER, in *Mélanges de philosophie, de littérature et d'histoire offerts à P. Boyancé*, Rome, 1974, pp. 195-196.

27. Vgl. hiervoor o.m. recent M. SORDI, *Contributi dell'Istituto di Storia antica*, I, Milano, 1974, pp. 146-175.

Met deze bedenkingen voor ogen kunnen we hier de volgende gevallen signaleren :

- FLN. Himella (VII. 714)
 Amasenus (VII. 685; XI. 547)
 VN. Sarrastis populi (VII. 738)
 ON. Flavinia...arva (VII. 696)
 Casperia (VII. 714)
 Batulum en Celemna (VII. 739)

Hoewel de evaluatie van hapax-vormen precies in het geval van eigennamen methodologisch complex is — hier is de kans op kopiïstenfouten b.v. groter dan bij appellatieven, waar de doorzichtige betekenis een leidraad is — ben ik in dit geval overtuigd van hun authenticiteit : het zijn geen hapax-vormen die teruggaan op mutaties in de loop van de tekstgeschiedenis (zoals dit b.v. wel het geval is met de vorm *Bella*, waarvoor cfr. infra), het zijn evenmin „Erfindungen” van Vergilius zelf, maar zij zijn veeleer het resultaat van zijn zoeken naar oude en obscure namen, in de lijn van wat we hoger zagen, gecombineerd met het verlies van het grootste deel van wat we mogen aannemen dat zijn basisbronnen hiervoor geweest zijn²⁸. In bepaalde gevallen kan men de authenticiteit van de namen daarenboven ook positief bewijzen, op grond van oudere of recente epigrafische vondsten. Vermeldenswaard zijn hier de volgende gevallen :

Flāvīnia (VII. 696 : hi Soractis habent arces Flaviniaque arva) :

Dit is het poëtisch²⁹ adjectief bij de ON *Flāvīna*, zoals hij verschijnt bij Silius Italicus (VIII. 490). In die vorm schuilt ongetwijfeld een ON van het

28. Afgaande op B. RIPOSATI-A. MARASTONI, *Bibliografia varroniana*, Milano, 1974, blijkt vooral de invloed van de agronoom Varro op Vergilius te zijn bestudeerd. Voor invloed van diens *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* op Vergilius' *Aeneis*, zie o.m. R. RITTER, *De Varrone Vergilii in narrandis urbium populorumque Italiae originibus auctore*, *Dissertationes Philologicae Halenses* XIV, Halle, 1901, pp. 287-415 (met de recensie van D. DETLEFSEN, BPhW 1902, pp. 712-715). Recente pogingen om antiquarische details, o.m. in verband met de materiële cultuur van oud-Italië terug te voeren op Varro's werk, bij H. DAHLMANN, in *Atti...Varroniani*, Rieti, 1976, I, pp. 173-176. Voor invloed van Varro als genealoog, zie H. J. BAEUMERICH, *Ueber die Bedeutung der Genealogie in der römischen Literatur*, Köln, 1964, pp. 50-51. Sporen van het linguïstisch werk van Varro tenslotte worden vermoed bij de etymologisering van plaatsnamen (vgl. het hoger besproken geval *Hernica saxa* e.a., en G. J. M. BARTELINK, art. cit., pp. 21-25). Zie tenslotte nog R. REHM, art. cit. pp. 104-106.

29. Noch het Latijn, noch de Italische talen kenden oorspronkelijk het gebruik van het suffix -ios in geografische afleidingen; de vormen, die verschijnen in de Latijnse literatuur (sinds de voor-klassieke periode), zijn allemaal ontleeningen aan het Grieks, en afleidingen bij namen uit de Griekse wereld (vgl. J. WACKERNAGEL, ALL XIV, 1906, p. 4). De overdracht van dit suffix op Italische ON is zeldzaam, en komt alleen bij dichters voor (vgl. bij Vergilius in de *Aeneis* nog „palus Laurentia” in X. 709, bij de consonantstam Laurent-). Door een omgekeerde redenering ontstaat dan uit een vorm als Lavinium, een „back-formation” Lavinum (ON, cfr. supra).

gentilicische type, aan de basis waarvan een Etruskische NG ligt, dat formeel onveranderd als plaatsaanduiding fungeert (over dit in Etrurië, zijn rand- en uitbreidingsgebieden frequent type, zie o.m. C. DE SIMONE, SE XLIII, 1975, pp. 145 sqq.). Dit NG is hier het archaische *Flaviēna* (CIE 4944 uit Orvieto³⁰; zo al in W. SCHULZE, o.c. p. 568), zelf samengesteld uit het PN **Flavie* + het morfeem der patronymica *-na*. Vermits de Etruskische invloed in het Faliskisch gebied pas in de recentere periode aanvangt³¹, moet dit NG hier ook in zijn recente, d.w.z. gesyncopeerde vorm ingevoerd geweest zijn, en deze was **Flavina* als resultaat van *Flāvīēna* → *Flāvīēna* → *Flavina*. (Zo terecht H. RIX, *Kratylos* XXI, 1976, p. 180, in een correctie op C. DE SIMONE, *Die griechischen Entlehnungen im Etruskischen*, II, Wiesbaden, 1970, p. 53 n. 96b, en vooral pp. 83 sqq.). Het verschil tussen het verwachte **Flavina* en Silius' *Flavina* is dan toe te schrijven aan analogiewerking vanuit het Italische model op *-ina* (fem. van *-inus*), terwijl de Vergiliaanse vorm *Flāvīnia*, door zijn morfeem *-ius* reeds als poëtische formatie herkenbaar, gebouwd lijkt naar analogie met de *Lāvīniā...ārva* in IV. 236.

Celemna (VII. 739 : quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celmnae) :

ook deze naam vertegenwoordigt het type van gentilicische ON, ditmaal in een ander Etruskisch uitbreidingsgebied, nl. Campanië³². Hier is het uitgangspunt de Etruskische familienaam *Celmna*, als zodanig, in deze recente vorm betuigd in de „ager Clusinus” (CIE 1532. 1533. 4873; vgl. C. DE SIMONE, Gl. LIII, 1975, pp. 178-179).

Terloops moet in dit verband gewezen worden op de verwarring die in bepaalde gevallen bestaat tussen authentieke hapax-namen en poëtische varianten van het type, dat we in het eerste deel besproken hebben. Dit is b.v. het geval gebleken bij de naam *Nersae*, die nog bleek voor te komen in Plin. nat. XXV. 86 (alleszins een bron van documentaire oorsprong, en los van Vergilius' getuige-

30. De inscripties uit de necropool van „Crocefisso del Tufo” in Orvieto (vanaf de 2de helft van de VIe eeuw v. Chr.) zijn zeer belangrijk voor de studie van de Etruskische onomastiek, o.m. omdat zij één van de zeldzame samenhangende corpora van inscripties uit de archaische periode vormen. Zij zijn ook voor de Latijnse en Osko-Umbrische naamkunde van belang, omdat heel wat van deze namen in dit milieu zijn doorgedrongen, en hier een zeer vroege vermelding (m.b. dus in „Nebenüberlieferung”) ontvangen. Voor dit aspect verwijs ik o.m. naar M. PALLOTTINO, SE XXII (1952-1953), pp. 184 sqq., en M. CRISTOFANI, in *Atti del colloquio sul tema „L'Etrusco arcaico”*, Firenze, 1976, p. 96.102.

31. Vgl. zo recent R. GIACOMELLI, *Problemi di storia linguistica del latino dialettale*, I.: *Ricerche falische*, Firenze, 1978, p. 5.67.

32. *Celmna* is m.b. de gevocabiseerde vertegenwoordiger van dit *Celmna* (**Celmna*). Andere onomastische sporen van Etruskische aanwezigheid in Campania vinden we in de Etruskische inscripties uit deze streek (waarvoor zie recent G. COLONNA, in *Atti della XVII riunione scientifica in Campania*, 1975, pp. 156-161), in een ON als *Marcina* (vgl. B. d'AGOSTINO, DA II, 1968, pp. 139-151; C. DE SIMONE, Gl LIII, 1975, pp. 177-178), in onomastische parallellen tussen Campanië en (Z-)Etrurië (vgl. o.m. ager *Stellas*, ager *Statanus*, de *FLN Volturnus* en *Clanis*), in bepaalde ontwikkelingen van Italische namen, zoals *Samnites* (zie H. RIX, BN VIII, 1957, p. 137), de Oskische GN *Herklo* (C. DE SIMONE, o.c. pp. 291 vlg.), en eventueel het Oskisch appellatief *IUVIL* (waarvoor nu V. PISANI, SE XLV, 1977, pp. 345-346).

nis), en dus geen hapax maar een variant is (cfr. supra). Op dezelfde manier heeft men reeds in de oudheid (Serv. ad aen. VII. 801) de naam „*Saturae palus*” (VII. 801) willen reduceren tot een poëtische variant voor de FLN *Stura* in de vlakte van Latium, en dientengevolge werden in de handschriftelijke traditie van de passages, waarin de naam *Stura* voorkwam, correcties, of beter „Verschlimmbesserungen” in die zin uitgevoerd (vgl. H. RIX, o.c. p. 97 en n. 1). Dat het in dit geval echter om een echte hapax gaat, volgt m.i. duidelijk uit de bewuste groepering van namen rond *Tarracina* in VII. 799-802 (waar *Stura* niet zou in passen), terwijl een „*atra palus*” in de buurt eveneens goed strookt met het historisch-geofysische beeld van deze streek in de oudheid (teste Str. V. 3. 5; vgl. ook M. HOFMANN, in RE Suppl. VIII, 1956, kol. 1188). Het geval *Bella* tenslotte (VII 740), reeds in de oudheid „verbeterd” op grond van (foutieve) metrische observaties (Serv. ad aen. VII. 740), is nu terecht gecorrigeerd tot *Abella*, zodat er hier noch van een hapax-naam, noch van een variant iets overblijft (J. S. Th. HANSEN, SO XXVI, 1948, pp. 119-120).

Om de paragraaf over de selectie en herkomst van de geografische namen af te ronden, wil ik deze nog eens in hun geheel vanuit hun verdeling over de kaart van Italië bekijken³³. Dan blijkt dat vooral Latium en de Sabina goed vertegenwoordigd zijn, in mindere mate Campanië, Etrurië, het gebied der Falisci en de Marsi, zeer dun Z.-Italië, en niet Umbrië en Picenum (= Le Marche, Molise), m.a.w. de dichtheid neemt af naargelang we ons van Rome verwijderen. Hierop is in feite één uitzondering, nl. de Sabina, die in VII. 710-717 uitvoerig wordt ten tonele gevoerd in ten minste 15 vertegenwoordigers (ON, BN, FLN)³⁴.

De verklaring hiervoor kan liggen op het niveau van Vergilius' bronnen, dat betekent in de eerste plaats Varro (cfr. noot 28), en diens gedocumenteerdheid ter zake is voldoende bekend³⁵. Ik vermoed echter dat voor minstens een deel deze keuze bewust is gebeurd, en een weerspiegeling is van het besef van verbondenheid der Romeinen en Sabijnen sinds de periode van Romes „*origines*” (Sabijnse maagdenroof; Sabijnse afkomst van enkele Romeinse koningen), en tevens van de romatische stemming die op het einde van de republiek ontstaan was rond de Sabijnen in

33. Zo reeds L. HOLLAND, TAPhA LXIV (1933), pp. LVI-LVII; ik heb weliswaar de plaatsen, die alleen in de vorm van een personificatie vertegenwoordigd zijn, en die bij L. HOLLAND op een afzonderlijke „map II” (n.v.) worden aangetekend, niet meegeteld, maar uit een vluchtig overzicht blijkt, dat zij niets wezenlijks aan de geschetste verhoudingen wijzigen.

34. Een toetsing van Vergilius' beschrijving van de Sabina aan de reële toestanden geeft TILLY, *Some excursions into Vergil's Sabine country*, *Vergilius* XIX (1973), pp. 2-19.

35. Vgl. voor een verzameling van deze testes J. POUCKET, art. cit., p. 174, n. 3-8.

hun kernland, als onverworden vertegenwoordigers van de Italische deugden en kwaliteiten³⁶ (een historische en een morele grond dus).

2. Persoonsnamen

Hiervoor komen hoofdzakelijk in aanmerking de namen van krijgers in het kamp van Latinus, van Turnus en van Mezentius of, anders opgedeeld, de namen van de Italische, de Rutulische en de Etruskische soldaten. Men zou dan van hieruit de algemene vraag naar de aard en de bronnen van Vergilius' persoonsnaamgeving in de *Aeneïd* kunnen opsplitsen in de vraag naar de oorsprong van de namen der Latini, resp. Rutuli en Etrusci, en dit is in de voorliggende literatuur ter zake ook wel gebeurd; vgl.

J. GAGÉ, *Les Étrusques dans l'Énéide*, MEF, XLVI (1929) pp. 115-144.

W. E. KRAUSE, *Zu den Namen der Etrusker in Vergils Aeneïd*, in *Commentationes Vindobonenses* III (1937) pp. 31-43 (met interessante commentaar van E. VETTER, Gl. XXVIII, 1940, p. 151).

E. ZAFFRAGNO, *Nomi di Rutuli nell'Eneide*, AALig, XXIX (1972) pp. 304-313.

Nochtans lijkt mij het stellen van de vraag op deze manier niet erg relevant, omdat de 3 genoemde groepen op punt van hun namen niet fundamenteel verschillend zijn behandeld (b.v. Griekse namen in de drie categorieën; synoniemen in verschillende groepen; Etruskische namen bij Latini; Latijnse namen ook bij Rutuli etc.). Daarenboven moeten we er voor opletten de namen, zowel op zichzelf genomen als naar hun classificatie in de *Aeneïd*, a priori te historiciseren, zoals we dat niet mogen doen voor het historisch totaalbeeld als zodanig, zoals we dat evenmin mogen doen met de voorstellingen over de pre- en protohistorie in de zgn. „historische” literatuur³⁷.

36. Vgl. o.m. H. J. BAEUMERICH, o.c. p. 24, en n. 3 (met talrijke testes).

37. Het epos is immers in eerste instantie een poëtische creatie, beheerst door de wetten van het genre, en ontwikkeld volgens een eigen dynamiek; inhoudelijk is het daarenboven een weerspiegeling van de historische concepten en inzichten van zijn periode, en gestoffeerd met gegevens uit de literaire traditie. Het is in dit perspectief, en in geen ander, dat een reeks opmerkelijke verschijnselen hun verklaring vinden, of moeten krijgen. Hier moet een fenomeen gesignaleerd worden als dat van de opmerkelijk sterke vertegenwoordiging van Rutuli, niet een weerspiegeling van prehistorische etnische verhoudingen, zoals A. MONTENEGRO DUQUE, o.c. het opvat (vgl. de bespreking van o.a. J. PERRET, REL XXVII, 1949, pp. 320-332), maar het gevolg van de dramatische conceptie van de *Aeneïd* als geheel; op hetzelfde vlak situeert zich het probleem van de „misplaced heroes”, waarmee bedoeld zijn de helden, die in de *Aeneïd* optreden op een plaats waar ze krachtens hun normale historische of religieuze associaties niet thuishoren. Eerder dan hierin een echo te zien van zeer oude tradities over migratiebewegingen, of etnische verbanden, moet dit verschijnsel verklaard als een technisch middel van Vergilius om plaatsen, die normaal niet met het actieterrain van de *Aeneïd* verbindbaar waren, hier via hun mythische vertegenwoordiger toch aanwezig te stellen (vgl. L. A. HOLLAND, AJPh LVI, 1935, pp. 201-215, en J. GASSNER, o.c. p. 54 n. 3). Tenslotte moet, naast de „historische” dimensie, ook de topografische in dit perspectief bekeken worden.

Vermits er dus geen sprake blijkt te zijn van een specifiek Italiaanse, Etruskische of Rutulische onomastiek in de *Aeneïis*, niet op het vlak van de poëtische werkelijkheid en zeker niet op dat van een vermeende onderliggende historische werkelijkheid, kunnen we onze vraag best anders formuleren, m.b. vanuit het standpunt van Vergilius zelf op het moment van de conceptie van zijn personages, nl. waar haalt hij zijn namen vandaan, en welke namen heeft hij zelf gevormd?

a. Voor het eerste aspect van deze vraag kunnen we volstaan met een verwijzing naar de artikels van F. CAUER, JKPh, Suppl. XV (1887), pp. 176-179, en C. SAUNDERS, TAPha LXXI (1940), pp. 537-555, die deze materie reeds eerder vanuit deze gezichtshoek hebben behandeld. Zo onderscheidt C. SAUNDERS b.v., naast de namen die Vergilius uit de Griekse wereld overgenomen heeft, een reeks namen die geput zijn uit de oude Italische, Latijnse of Romeinse cultussen, uit familietradities, uit nationale legenden en geschiedenis en tenslotte uit de geografie³⁸. Verscheidene van deze namen zijn reeds voor ons aantoonbaar vertegenwoordigd in de pre-Vergiliaanse literaire traditie van historische, antiquarische of genealogische strekking, in dezelfde of een andere betekenis; gezien onze zeer gebrekkige kennis van deze literatuur, mogen we daarenboven gerust aannemen dat dit in werkelijkheid voor een groter aantal namen het geval geweest is dan wij op grond van onze documentatie kunnen aantonen, maar dit sluit meteen ook in, dat het voor ons moeilijk is om de eigen bijdrage van Vergilius, het tweede aspect van onze vraag, precies te evalueren.

b. Toch wil ik hier een overzicht geven van de gevallen en typen, die m.i. op deze manier moeten verklaard worden. Vooreerst zijn er de heldennamen, die in feite gepersonifieerde geografische namen zijn, meestal uit Italië zelf, zelden erbuiten, en die, zoals hoger gesignaleerd werd, een technische oplossing zijn voor een scenisch probleem, nl. om plaatsen die niet in het actieterrein van de Aeneïis passen, toch hiermee te verbinden³⁹. Daarnaast staan de

38. De individuele klassering is bij SAUNDERS, art. cit. in bepaalde gevallen weliswaar betwistbaar, maar dit verandert weinig aan de basisverhoudingen.

39. De meest onmiddellijke aanzet voor dit procédé, althans bij de namen die afgeleid zijn van een ON, ligt m.i. in de eponieme ktistès-figuren, die in de Latijnse antiquarische literatuur naast en uit Italische stadnamen geconstrueerd waren geworden (vgl. b.v. Cato, orig. 50.51P², Cassius Hemina, frg. 2. 3. P² enz.), maar het procédé zelf is afkomstig uit de Griekse etnografische literatuur (voor de Griekse wortels van het Latijnse antiquarische onderzoek, zie ook onze bespreking van vormen als Argyripa enz.), waar de oudste voorbeelden te vinden zijn bij Hes. Fr. 9.39.162 Merkelbach-West, en bij Hecataeus van Milete, waarvoor zie de discussie bij F. JACOBY, RE VII. 2 (1912), koll. 2695-2697. Een bijkomend uitgangspunt kan gelegen zijn in de typisch Latijnse gewoonte om de bewoners van een stad aan te duiden d.m.v. de naam van de stad zelf, zodat ook van hieruit de stap naar de personificering van de ON niet groot was.

IN die in feite gepersonifieerde nomina zijn (*Epulo* XII. 459; *Rapo* X. 748; *Sacrator* X. 747, en op een specifieke manier *Actor* XII. 94. 96; *Alsus* XII. 304)⁴⁰; in beide categorieën is het aspect eigen creatie natuurlijk klein, en beperkt tot de personifiëring zelf (ligt dus volledig op het semantische vlak). Even klein is ze in de gevallen van naamsontdubbeling (waarbij uit een gegeven naam een tweede gelijkkluidende wordt afgesplitst, vgl. b.v. *Abas* I. 126 en *Abas* X. 170). Er zijn echter ook duidelijke voorbeelden van creatie met vormen⁴¹, onderverdeeldbaar in de volgende typen: ingreep in de stamsyllabe (*Aquiculus* IX. 684 uit *Aequiculus*), suffixsubstitutie (*Dercennus* X. 850 voor *Derkynos*); splitsing (*Aunus* XI. 700 uit *Ligaunus*); „back-formation” (vgl. supra, en *Caedicus* IX. 362; *Tarquitus* X. 550; *Valerus* X. 752), analogievormingen (*Arcetius* XII. 459); (al dan niet volledige) vertaling uit Griekse namen (*Arcens* IX. 581; *Lucagus* X. 575; *Quercens* IX. 684)⁴². Samenvattend kunnen we dus wel stellen dat de bijdrage van eigen creatie weinig nieuwe vormen heeft gemaakt, en het gaat daarbij steeds om onbelangrijke figuren, die meestal maar één keer optreden. Deze „innovaties” zijn daarenboven meestal van het type „Namen aus Namen”, en sluiten onmiddellijk aan bij wat in de rest van de Italische (en Griekse) namenvoorraad beschikbaar was.

c. Naast de reeks van namen die duidelijk terug te voeren zijn tot een of andere sector van de Italische geschiedenis enz., en de

40. Hiervan zijn twee namen die beantwoorden aan zeldzame substantieven: *rapo* is alleen betuigd bij Varro, *Men.* p. 187.3 Riese, misschien een significante isoglossie na alle sporen van Varro die we tot nu toe in de *Aeneïd* ontmoeten, terwijl *sacrator* in de literatuur pas verschijnt met Aug. *Epist.* 140! Betekent dit dat Vergilius deze naam zelf heeft gesmeed, naar analogie met vormen als *calator*, *laudator* enz.? Tevens mag aangestipt worden dat vele van deze namen, en van de namen uit de volgende categorieën slechts 1-maal voorkomen en wel in de zgn. „gevechtsscènes”, met vaak stereotype versgroepen (vgl. v.v. X. 746-749 met XII. 458-460).

41. Als zodanig expliciet alleen, voor zover mij bekend, W. T. J. KNIGHT, in *Vergilius V* (1940), pp. 7-16 (n.v.).

42. Ter illustratie mogen hier de voorbeelden *Remulus* en *Valerus* uitgewerkt worden. De eerste is m.i. een kruising van de namen *Remus* en *Romulus*; dat zijn inderdaad de enige vormen voor de namen der stichters van Rome in de Latijnse traditie, en ongetwijfeld ook de oorspronkelijke. De oudere Griekse ktisis-literatuur kende aanvankelijk de naam *Rhômè* of *Rhômós* maar dit is slechts een artificiële eponiem; de oudste literaire testis vanuit Rome zelf is betuigd voor *Fabius Pictor*, en deze geeft *Rhômomylos* en *Rhemos*, getuige een epigrafische samenvatting van zijn werk die bewaard is in Taormina (zie G. MANGANARO, in A. ALFOELDI, *Römische Frühgeschichte*, Heidelberg, 1976, pp. 83 sqq.). Ook de etymologie wijst uit dat alleen *Remus* en *Romulus* oorspronkelijk zijn: voor *Remus* zie J. PUHVEL, *HR XV* (1975), pp. 146-157, en voor *Romulus* zie hoger. *Valerus* is zeker een kunstmatige „back-formation” als zodanig ondubbelzinnig herkenbaar, vermits *Valerius* teruggaat op een ouder *Valesios* (wat aan de oude grammatici zeer goed bekend was!), en dus op een PN *Valesos*. *Valerus* daarentegen is het resultaat van een foutieve redenering die uitgaat van de analogie met gevallen als *Marcus* naast *Marcus* enz., zonder rekening te houden met specifieke fonetische verschijnselen. Voor alle andere voorbeelden moet ik verwijzen naar een uitvoeriger behandeling elders.

namen die Vergilius zelf heeft gevormd, is er nog een kleine groep van namen, die alleen bij hem geattesteerd zijn — onder het hoger geformuleerde voorbehoud natuurlijk⁴³ —, en waarvan niet duidelijk is hoe hij ze zelf zou kunnen gecreëerd hebben. Men heeft hiervoor gedacht aan „Erfindungen” in de volle zin van het woord⁴⁴, in bepaalde gevallen ook aan „spooknamen”, die terug te voeren zouden zijn op kopiïsten-fouten, maar als verklarings-principe lijkt dit niet erg overtuigend, te meer daar wij bij de overeenkomstige gevallen van de ON meenden te kunnen vaststellen, resp. aannemen, dat het wel authentieke namen betrof. Zoals daar heeft ook hier de enorme evolutie van de oud-Italische, in de eerste plaats van de Etruskische epigrafie, gezorgd voor een reeks van onverwachte bevestigingen. Het loont m.i. binnen dit bestek zeker de moeite deze gevallen even te overlopen.

Ōcnus, in X. 198 :

Ille etiam patriis agmen ciet Ōcnus ab oris (de lezing van de naam met Ō lijkt me volledig verzekerd, vermits ze voorkomt in de 4 „codices antiqui” van Vergilius’ tekst, in Servius’ commentaar *ad locum*, in de Scholia Veronensia *ad locum*, alsmede in alle handschriften voor Sil. VIII. 598⁴⁵). Bij de analyse van de naam *Ocnus*, is men vroeger uitgegaan van een verbinding met *Aunus* (XI. 700; vgl. Sil. V. 7; VI. 109), en werden beide gesubsumeerd onder een gereconstrueerd **Aucnus*, ten opzichte waarvan *Ocnus* een „graeciserende”, en *Aunus* een „abgeschliffene” variant werd geacht (vgl. o.m. G. KNAACK, in RE II, 1896, kol. 2269 — met oudere literatuur —, W. SCHULZE, o.c. p. 130; en nog A. ERNOUT, BSL XXX, 1929, p. 96 n. 1). Deze werkwijze is in elk geval aprioristisch (het verband tussen *Ocnus* en *Aunus* was niet gegeven; als uitgangspunt lijkt het eerder onwaarschijnlijk dat één naam, bij dezelfde auteur, in twee afwijkende

43. Doen m.a.w. geen afbreuk aan dit „hapax-karakter”, de gevallen waarin de Latijnse epigrafie getuigt van de invloed, die Vergilius’ Aeneïs op de reële naamgeving nadien gehad heeft. Zie daarvoor L. VIDMAN, *AncSoc* II, 1971, pp. 163-173, en S. PRIULI, in *L'onomastique latine*, Paris, 1977, pp. 221 sqq.

44. In de Duitse literatuur ter zake gebruikt men de term „Erfindung”, waarbij het niet altijd duidelijk is of hiermee alleen de creatie van nieuwe figuren bedoeld wordt, dan wel ook de namen zelf hierbij worden inbegrepen. Expliciet is echter wel J. GAGÉ, art. cit. pp. 134-135 die i.v.m. de namen van de Etruriërs in de Aeneïs stelt: „Il est probable que Virgile a inventé de toutes pièces les noms de ceux qui commandent... car on ne voit pas où il aurait pu les prendre”.

45. Sil. VIII 598-599 heeft blijkbaar betrekking op Felsina, en schijnt dus eerder af te wijken van Vergilius’ legende. Een vergelijking met Serv. auct. ad aen. X. 200 leert nochtans dat beide versies (Verg./Sil.) verschillende verkortingen zijn van één complexere sage, die de „origines” van Perugia, Felsina en Mantua onderling in één filiatie verbindt, waarschijnlijk historisch terecht (vgl. o.m. G. COLONNA, SE XLII, 1974, p. 21). Dit impliceert hoe dan ook een gemeenschappelijke bron voor beiden, die vóór Vergilius moet liggen, en die van literaire aard moet zijn (B. REHM, art. cit. p. 9 denkt hierbij aan Cato). Hieruit blijkt dan dat de Vergiliaanse sagen, zelfs als ze rechtstreeks betrekking hebben op zijn eigen vaderstad, van literaire oorsprong zijn, en niet van mondelinge! Tenslotte kunnen we dan ook de spelling *Ocnus*, die voorkomt in alle genoemde auteurs, terugvoeren tot hun gemeenschappelijke pre-Vergiliaanse bron.

varianten zou opduiken, en vindt Aunus, zoals hoger aangegeven, een eenvoudige verklaring buiten elk verband met een *Aucnus of Ocnus om), en de naam Ocnus moet als authentiek weerhouden worden.

Los van de kwestie van de „Anlaut“-vocaal, is er het onbetwistbare gegeven van de consonantengroep *-cn-* in het woordmidden, een feit van betekenis, vermits deze in het Latijn normaal niet voorkomt, maar wel goed bekend is in Umbrisch, Venetisch en...Etruskisch (vgl. de tabellen bij A. M. DEVINE-L. D. STEPHENS, *Two studies in Latin phonology*, Stanford, 1977, pp. 184-185; 231); de meest voor de hand liggende verklaring is dus wel, dat *Ocnus* een (laat) geromaniseerde Etruskische naam is⁴⁶, voor de Etruskische stichter van Mantua, en dat Vergilius — zelf uit deze streek afkomstig — hier een authentieke traditie volgt.

Een bevestiging van deze afleiding kwam dan onverwachts vanuit een archaische buccheroscherf (± 600 v. Chr.), gevonden op het Foro Boario in Rome, en die de Etruskische inscriptie UQNUS bevatte (vgl. het eerste signalement van M. PALLOTTINO en M. GUARDUCCI, RPAA, XXXVI, 1963-1964, p. 9; de eerste editie met commentaar is van M. PALLOTTINO, SE XXXIII, 1965, pp. 505 sqq. + tav. C. D.; vgl. ook G. COLONNA, in *Civiltà del Lazio primitivo*, Roma, 1976, p. 375). De vergelijking van deze beide, „traditionsgeschichtlich“ ver uit elkaar liggende vormen — enerzijds een archaisch Etruskische en epigrafische vorm, anderzijds een klassieke, Latijnse en literair overgeleverde naam — is toch gerechtvaardigd, omdat uit interne aanwijzingen in de literaire traditie (vgl. supra) was gebleken, dat de Latijnse naam naar alle waarschijnlijkheid terugging op een Etruskische oorsprong. Positief was ook het feit, dat met zekerheid kon aangenomen worden, dat UQNUS één „woord“ vertegenwoordigde, waarvan de U- in elk geval de beginletter was. Bij de effectieve vergelijking blijkt dan m.i. dat enerzijds de woordstammen identiek (kunnen) zijn (UQN- naast *Ocn-*, waarbij de Latijnse O- een normale vertegenwoordiging is van Etruskisch U-, waarvoor zie J. KAIMIO, *Acta Instituti Romani Finlandiae*, V, Roma, 1975, pp. 122-123), maar anderzijds de morfemen niet volledig overeenstemmen (aan Etr. *-u* beantwoordt normaal Latijn *-ō(n)*, en Latijns *-ūs* vertegenwoordigt normaal Etruskisch *-ē*; (vgl. o.m. C. DE SIMONE, o.c. p. 95)⁴⁷. Het verband tussen beide vormen is dan ook alleen van betrekking op het stamgedeelte, en niet op de vorm als geheel, laat staan op de inhoud (de vermelding van Ocnus' afstamming uit Tiberis is niet — zoals G. COLONNA, l.c., en naar hem *Naissance de Rome*, Paris, 1977, s. n. 704 schijnen aan te nemen — een argument voor de verbinding van Ocnus met Rome, maar verwijst naar Perugia aan de Tevere, waaruit hij volgens de traditie vertrokken was; ook de afstamming uit Faunus — naar Sil. V. 7 — kan geen bindelement met Rome vormen, vermits voor deze passus *Arnus* de betere lezing is). Dit betekent impliciet, dat ook de bevestiging alleen gedeeltelijk is, maar toch van die aard, dat de a priori reeds vermoede authenticiteit positief kan geformuleerd worden.

Aulestes in X. 207: *it gravis Aulestes centenaque arbore fluctum* (vgl. XII. 290: *Tyrrhenum Aulesten...*).

46. Aan een Umbrische naam dacht A. GRENIER, *Bologne villanovienne et étrusque*, Paris, 1912, pp. 62 sqq., en recent nog D. BRIQUEL, MEFRA LXXXV (1973), p. 361 n. 4.

47. De vaststelling dat beide namen tot een verschillend morfologisch type behoren is toch niet van aard om ze uit elkaar te trekken, vermits beide morfemen, in de klasse der IN, vaak onderling alterneren.

Deze naam hoort tot hetzelfde sagencomplex als die waarin Ocnus verschijnt, en na het voorgaande zou dit een argument kunnen zijn dat pleit voor zijn authenticiteit. Reeds lang werd deze verbonden met het jong-Etruskische (IIIe/IIe eeuw v. Chr.) NG Aul(u)stni vel sim., een patronymische of gentilicische „Weiterbildung“ op het PN Aul(.)ste, een *-ste* afleiding bij het PN *Aule*, archaisch *Avil-e* (vgl. o.m. M. RENARD, *Latomus*, I, 1937, p. 19 n. 2; C. DE SIMONE, Gl. LIII, 1975, p. 155). De normale Latijnse vertegenwoordiging zou hier *Aulestus zijn, met substitutie van Etruskisch *-t/te* door Latijns *-tus*. De ongewone vervanging door *-tes* kan te verklaren zijn zoals in het geval *Aules* (in de naam van Aules Persius, waarvoor C. DE SIMONE, RIFIC XCVI, 1968, p. 434 vnt. 3) voor Etruskisch *Aule*, Latijns *Aulus*, e.a. (vgl. hiervoor nog J. KAIMIO, art. cit., pp. 149-150), maar uit XII. 290: *Tyrrhenum Aulesten avidus...* blijkt toch, dat minstens secundair Griekse invloed heeft meegespeeld (nl. vanuit het type „polites“ etc.). Voor ons opzet is het belangrijkste, dat een in de literaire traditie bewaarde naam een bevestiging ontvangen heeft vanuit de beste hoek, en dit werpt uiteraard een gunstig licht op de bronnen van Vergilius.

Vēnulus, in VIII. 9: *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem* (vgl. verder XI. 242. 742).

Tegen de „Illyrische“ interpretatie van H. KRAHE, BN III (1951-1952) pp. 322-323, en van G. RADKE, *Die Götter Altitaliens*, Münster, 1965, pp. 310-311, is de enige juiste m.i. diegene, die Latijns *Venulus* terugvoert op het zeer frequent Etruskisch PN *Venel*, zoals bij E. PERUZZI, *Origini di Roma*, I, Bologna, 1970, p. 24. Hierbij is de *-l* naam gethematiseerd (*-el* ös), en de *-e* in de open binnenlettergreep vóór *-l* ontwikkeld tot *-ö* en verder tot *-ü*; een andere mogelijkheid is, dat de eindsyllabe *-el* in zijn geheel is gesubstitueerd door *-ulus*. In elk geval betekent de Etruskische oorsprong van de Vergiliaanse heldennaam *Venulus* geen bewijs voor een Etruskisch verleden van Tibur, de stad waar hij in het epos wordt mee verbonden (C. PIERATTINI, *A. Mem. Soc. Tib.* XLVIII (1975) pp. 29-30).

Abas, in X. 170: *una torvos Abas; huic totum insignibus armis*

E. VETTER, Gl. XXVIII (1940), p. 151, wou *Abas* terugvoeren op het Etruskisch appellatief *apa*, „mit Anlehnung an Abas, Abantis“ (minder expliciet C. DE SIMONE, Gl. LIII, 1975, p. 175; voor de moderne literatuur over *apa*, vgl. o.m. A. J. PFIFFIG, BN, n. F. VI, 1971, pp. 36 sq. en M. CRISTOFANI, SE XLV, 1977, p. 278). Ondanks het aantrekkelijke van deze verbinding, ligt het toch meer voor de hand, en is het dus methodisch veiliger, aan te nemen, dat de Etruskische *Abas* ontstaan is door ontduubeling vanuit de Trojaanse *Abas* (I. 121 e.a.), volgens een procédé van naamgeving waarvan in de *Aeneïs* nog meer éénduidige voorbeelden aan te wijzen zijn (vgl. Actor, Aurunkisch soldaat in XI. 94, met Actor, Trojaan in IX. 500; Alcanor, Latijn in X. 338, met Alcanor, Trojaan in IX. 671 e.a.). In dat geval is *Abas* dus een Griekse naam, met alleen een toevallige overeenkomst t.o.v. het Etruskisch woord, en zonder verder belang voor de studie van de oud-Italische onomastiek en tradities (hierbij kunnen we de combinaties van W. BORGEAUD, REL XXVII, 1949, pp. 74-75 verder buiten beschouwing laten).

Naast deze 3 (4) namen voor Etruriërs die alleen bij Vergilius voorkomen, en die vanuit de Etruskische epigrafie en onomastiek bevestigd werden, zijn er nog andere, die voor ons aantoonbaar vertegenwoordigd waren in de pre-Vergiliaanse traditie, en die op een gelijkaardige manier als de vorige categorie bevestiging vonden, nl. **Arruns**⁴⁸, **Lausus**⁴⁹, **Tarcho**⁵⁰, **Tolumnius**⁵¹. Daarnaast staan tenslotte die Etruskische namen, die in de rest van de Latijnse literaire traditie wel verschijnen, maar niet bij Vergilius, en die eveneens langs epigrafische weg confirmatie vonden⁵². Het is duidelijk, dat al deze gevallen in laatste instantie moeten verklaard worden vanuit de receptie, op verschillende momenten, van Etruskische tradities in de Latijnse. Terwijl namen als **Porsenna** en **Mezentius**, omwille van hun historische resp. myth-historische connecties met Rome, al zeer vroeg in de Romeinse tradities moeten opgenomen zijn, schijnen namen als **Ocnus**, **Aulestes**, **Thebris** e.a., van zeer particulier belang overigens, pas op het einde van de Republiek opgenomen te zijn. Dit laatste hangt dan ongetwijfeld niet alleen chronologisch, maar ook oorzakelijk samen met de progressieve assimilatie van de Etruskische aristocratie — drager bij uitstek van de nationale cultuur en tradities — aan de Romeinse politieke en culturele omgeving (waarvoor vgl. o.m. M. TORELLI, DA III, 1969, pp. 330 sqq.; id., *Elogia Tarquiniensia*, Firenze, 1975, pp. 192 sqq.; R. SCUDERI, *Aevum* LII, 1978, pp. 88 sqq.),

48. **Arruns** (XI. 759 e.a.) is frequent betuigd in de Latijnse traditie, steeds als aanduiding voor een Etruriër (vgl. J. REICHMUTH, *Die lateinischen Gentilicia...*, Schwyz, 1956, p. 28)

49. **Lausus** (VII. 649) gaat terug op een (nog) niet rechtstreeks betuigd Etruskisch PN *Lause; C. DE SIMONE, Gl LIII (1975), p. 179, n. 487 (met lit.)

50. **Tarchon** (VIII. 506) kan zowel teruggaan op het Latijnse werk van Caecina (vgl. Schol. Veron. ad aen. X. 200) als op de Griekse traditie (vgl. vooral Lyc. Alex. 1248); de spelling van de naam is dezelfde in beide gevallen. *Tarcho(n)* is in elk geval de normale latinisering, en graecisering, voor een Etruskisch PN *Tarchu* (vgl. o.m. C. DE SIMONE, Gl LIII, 1975, p. 142).

51. **Tolumnius** (XI. 429) is in de Latijnse traditie een bekende naam voor een perfied koning uit Vei. De episode, waarin zijn naam verschijnt, is zeer waarschijnlijk historisch (vgl. o.m. F. MUENZER, RE VI A 2, 1937, koll. 1693-1694), en dat geldt in elk geval voor de naam zelf, die nu betuigd is in de archaische inscripties uit Vei, b.v. TLE² 38: *velθur tulumnes pesnu zināie mene mul* (vgl. voor deze inscriptie vnl. E. VETTER, Gl XXXIV, 1955, p. 51, en C. DE SIMONE, Gl LIII, 1975, p. 146). Ook de naam **Herminius** (XI. 642) is ongetwijfeld van Etruskische oorsprong (Etr. NG *Hermēna*, nl. IN *Herme* + *-na*: vgl. o.m. H. RIX, *Das etruskische Cognomēn*, Wiesbaden, 1963, p. 227), maar toch berust Vergilius' keuze van deze naam ter aanduiding van een Etruriër in zijn epos niet op dit argument, maar op het feit dat in de Romeinse geschiedenis een consul Herminius (RE VIII. 1, 1912, kol. 833) grote verdiensten heeft gehad in de strijd tegen de Etruriërs (vgl. infra).

52. Zo b.v. de naam van de Veientische koning Thebris in Varro, ling. V. 30, de normale latinisering van de jong-Etruskische PN *θepri* (vgl. M. PALLOTTINO, *ArchClass* XVI, 1964, p. 110 — die deze eventueel wil verbinden met de **Thybris** in Verg. aen. VIII. 330 —, G. COLONNA, MEFRA LXXXII, 1970, p. 647; C. DE SIMONE, SE XLIII, 1975, p. 130). Andere voorbeelden zijn Mastarna, Aulus en Caele Vibenna enz.

zoals die o.m. ook tot uiting kwam in de Latijnse vertalingen, die in deze kringen gemaakt werden van de „Etrusca Disciplina”⁵³, b.v. die van Cicero's vriend Aulus Caecina (waarvoor zie o.m. P. HOHTI, *Acta Instituti Romani Finlandiae V*, Roma, 1975, pp. 427 sqq.). Dit wordt des te aannemelijker, aangezien uit allerlei aanwijzingen blijkt dat dit genre in de Etruskische literatuur ook heel wat historische stof, ktisis-sagen e.a., bevat moet hebben (vgl. o.m. T. J. CORNELL, *ASNP VI. 2*, 1976, pp. 432-438), die op deze manier dan in de Romeinse antiquarische of historische literatuur is terecht kunnen komen. Deze omstandigheid is ook de uiteindelijke verklaringsgrond voor het op zichzelf toch wel merkwaardig verschijnsel, waarbij een naam in de Latijnse epische traditie bevestigd wordt vanuit een Etruskische epigrafische vorm.

Het zijn echter niet alleen Etruskische namen, die door de epigrafie bevestigd worden, ook enkele niet-Etruskische Italische namen worden van die kant als authentiek uitgewezen. Dit geldt b.v. voor de naam *Fādus* (Rutulijer in IX. 344), die zonder enige twijfel identiek is aan het CN *Fadus* in CIL VI 3618. 16691. 29569, waarvan 16691 betrekking heeft op C. Cuspius Fadus, procurator van Iudaea onder Claudius, en dus kan gedateerd in de eerste helft van de Ie eeuw na Christus. Het gaat hier om een CN, bestaande uit een oud, in onbruik geraakt PN, dat inderdaad nergens meer rechtstreeks geattesteerd is (voor deze tendens tot restauratie van oude voornamen d.m.v. CN: J. REICHMUTH, o.c. pp. 100-101; voor een parallel verschijnsel in de Etruskische naamgeving zie H. RIX, *Das etruskische Cognomen*, Wiesbaden, 1963, p. 350), maar ook nog betuigd is in de patronymisch-gentilicische afleidingen *Fadius* en *Fadenus*, dit laatste een typisch Umbrische vorming (vgl. o.m. H. RIX, *ANRW I. 2*, 1972, pp. 727-728, en C. DE SIMONE, *SE XL*, 1972, p. 164 n. 50), wat ook wel een aanduiding is voor de oorsprong van het PN *Fadus*. Op te merken valt hierbij nog, dat deze bevestiging ook het aspect van de prosodie insluit — vgl. Vergilius' *Fādus* met de apex in CIL III 7371 *Fādus* (zo W. SCHULZE, o.c. p. 132, en E. ZAFFAGNO, art. cit. p. 305) —, en dat dit gebruik van verouderde PN bij Vergilius (zoals ook in het geval *Volusus XI. 463*; *Venus VIII. 9* e.a.) andermaal parallel loopt met een tendens in de reële onomastiek en aansluit bij een antiquarische topos uit zijn periode, te oordelen naar wat ons hiervan rest (vgl. H. FUNAIOLI, *Grammaticae Romanae fragmenta*, Lipsiae, 1907, pp. 331 sqq.). Een ander voorbeeld geeft

53. Voor enkele voorbeelden van Latijnse vertalingen uit geschriften van de *Etrusca Disciplina*, zie H. BARDON, *La littérature latine inconnue*, I, Paris, '52, pp. 311 sqq.; A. J. PFIFFIG, *Religio Etrusca*, Graz, '75, pp. 42-43.

m.i. de naam **Sthenius** (X. 388), die ik niet zou verbinden met het Griekse Sthennios, epitheton van Zeus, zoals E. ZAFFAGNO, art. cit. pp. 307-308 doet, maar met het typisch Oskische PN *Stennis* (*Stenius), in de Latijnse literaire traditie bekend onder de vorm St(h)enius in de namen van verscheidene Samnitische legeraanvoerders (zie F. MUENZER, RE III A 2, 1929, kol. 2335), en van hieruit in Vergilius' lectuur terechtgekomen met een geschikte militaire connotatie; de spelling *Stb*- wijst op paretymologische aansluiting bij het Griekse „Sthenos” wat deze connotatie daarenboven leek te bevestigen (voor dit Oskisch PN, zie o.m. M. LEJEUNE, *L'Anthroponymie osque*, Paris, 1976, p. 93; W. SCHULZE, o.c. p. 89 n. 1, verbindt Sthenius ten onrechte met etruskisch steni, dat zelf een ontleening is aan het Oskisch onomasticon).

Na analyse van deze Vergiliaanse namen, en de vaststelling, dat ze alle op authentieke informatie moeten teruggaan, vermits ze bevestigd worden door de Italische epigrafie, kunnen we gerust stellen dat er naast een categorie a (traditionele namen uit de literatuur) en een categorie b (met bestaand materiaal gevormde namen), geen derde categorie van volledig gefingeerde namen bestaat (trouwens, hoe zouden we ons deze volledige „Erfindung” concreet moeten voorstellen?), maar dat zij allemaal — ook die enkele die voorlopig nog geen epigrafische bevestiging gevonden hebben zoals **Mezentius** en **Osinius** — op een te construeren literaire tussenschakel moeten teruggaan, die de link heeft gelegd tussen Vergilius als literair naamgever en de reële onomastiek.

d. Een studie van de selectie der namen omvat tenslotte ook nog, naast (1) een identificatie van de herkomst der namen, en (2) een omschrijving van de component eigen creatie van de schrijver, (3) een behandeling van de vraag naar het motief achter de keuze van precies die naam, in die sfeer, in die context. Het antwoord hierop moet uiteraard van geval tot geval gezocht, maar toch wil ik hier enkele principes illustreren aan de hand van enige voorbeelden.

In principe zijn de namen natuurlijk gekozen om de intrinsieke betekenis die zij voor de lezers moesten hebben, als zij vertrouwd waren met de bestaande literaire traditie, in al zijn vormen, zowel de Griekse als de Latijnse. Daarbij kunnen zij gebruikt zijn in hun eigenlijke functie, of met functierverschuiving (zoals in het geval van de gepersonifieerde ON). Hier zijn de geografische namen, zoals hoger aangetoond, vooral gekozen om de specifieke archaische, historische en/of sacrale connotaties, en de persoonsnamen

om hun eigen historische geladenheid (zo is b.v. de Rutulische augur **Tolumnius** XI. 429 e.v. zo genoemd, omwille van de Veientische koning Tolumnius, die een zo negatieve rol heeft gespeeld in de vroege Romeinse geschiedenis, en is zijn kwalificatie als „augur” een herinnering aan zijn oorspronkelijke gedaante van Etruskisch koning; zo zijn **Valerus**, **Caedicus** en **Herminius** namen van Etruriërs geworden, omwille van de specifieke verdiensten van één man uit deze gentes in de oorlogen van Rome tegen Etruriërs enz.; andere namen zoals **Mnestheus** en **Sergestus** zijn gekozen resp. gevormd omwille van hun herkenbare associaties met de gentes Memmia en Sergia etc.). In elk geval is het zo dat deze namen, door specifieke connotaties en associaties waarmee ze beladen zijn, bijdragen tot de betekenisdichtheid van het epos (omgekeerd is het ook zo dat hun verschijning in het nationale epos der Romeinen voor deze namen een adelbrief is, die hen verbindt met Romes „origines”!).

Andere namen zijn gekozen op grond van hun (par)etymologie naar het Grieks of het Latijn, en al dan niet uitdrukkelijk naar hun „etymon” geparafraseerd, dragen ook zij bij tot de semantische stoffering van het epos, vooral in de voorstelling der figuranten; vgl. zo b.v. **Actor** XII. 94. 96 als eigenaar van een belangrijke „hasta”, waar *actor* o.m. kan begrepen als het nomen agentis bij agere, dat i.v.m. werptuigen gebruikt wordt, **Antaeus** X. 561 voor een strijder uit de voorlinies, **Asilas** X. 175 als naam voor het prototype van de Etruskische rex - haru - spex, die in zijn functie „onaanraakbaar” is (*a + sulaô*), **Lucetius** IX. 570 de vuurdrager enz.

Tenslotte is het zo dat heel wat van deze verwijzingen en associaties zo gesofisticeerd of gecamoufleerd zijn, dat het onwaarschijnlijk is dat ze doorzichtig geweest zijn voor de gemiddelde lezer — vgl. b.v. de uitspraak van Macrobius, Sat. V. 18. 1 —, en men kan daarbij denken aan de (soms wel wat te ver) gezochte associatiekettingen die H. MORLAND, SO XXXIII (1957) pp. 87 sqq. en id. SO XXXVI (1960), pp. 21 sqq. reconstrueert, of aan vertalingen van het type **Quercens** voor de 1-maal in Homerus geattesteerde *Druas*, *-antos* e.a. Tenslotte zijn er zeker ook namen, waarvan de opgeroepen beelden op geen enkele manier aansluiting schijnen te vinden in de kontekst (vgl. b.v. de heldennaam **Sacrator** X. 747). Ook E. ZAFFAGNO, art. cit. p. 310 besluit met betrekking tot de namen der Rutuli dat een reeks namen aangebracht zijn „senza alcuna verosimiglianza storica nè etnica”, en dit lijkt zo wel te zijn, alhoewel we steeds het beperkt karakter van onze documentatie moeten voor ogen houden, en anderzijds a priori moeten aangaan dat een reeks van fijnzinnige associaties ons, met het ver-

dwijnen van de situaties waaruit ze ontstaan zijn, so wie so moeten ontgaan.

Tenslotte moet ook rekening gehouden worden met de bijkomstige rol van andere dan semantische motieven, zoals vooral het streven naar bepaalde poëtische effecten als allitteratie en rijmvorming, en de voorkeur voor bepaalde clausules of metrische schema's (Zo kan in IX. 334: „...nec non **Lamyrumque Lamumque**” de keuze van het ongebruikelijke **Lamyrus** het gevolg zijn van de aanwezigheid van **Lamus** — die in deze omgeving historisch gemotiveerd is —, van de ook elders zichtbare tendens om figuranten te groeperen in allitererende paren, en van de voorliefde voor een -que...-que clausule op het einde van de hexameter, waarvoor vgl. E. NORDEN, o.c. p. 197. 228).

III. SAMENVATTING

In Vergilius' Aeneïs verschijnen talrijke Italische eigennamen, zowel geografische als persoonsnamen, waarbij o.m. een reeks van afwijkingen t.o.v. de rest van de traditie kan vastgesteld worden, zowel op het gebied van de prosodie, de vorm als de betekenis, en waartussen ook bepaalde „hapax legomena” aan te wijzen zijn. Gezien het speciaal statuut van deze bron (enerzijds het aspect van de doctrina, anderzijds dat van de metrische dwang) dringt zich een evaluatie van deze vormen op, vooraleer ze kunnen gebruikt worden als authentiek naam materiaal.

De afwijkingen i.z. prosodie zijn, voor zover vaststelbaar met het beschikbaar vergelijkingsmateriaal, beperkt in getal, en blijken allemaal terug te vallen op slechts twee motieven. Er is dus enerzijds geen sprake van een willekeurige behandeling der eigennamen, maar anderzijds blijven het toch louter „ad hoc” ingevoerde innovaties, zonder verder belang voor het onderzoek van de reële onomastiek.

De afwijkingen op het gebied van vorm en betekenis anderzijds zijn heterogeen van aard. Zij bestaan uit ingrepen in het woordmidden (**Argyripa...**), ingrepen in de eindsyllabe (**Antemnae**, **Crustumeri**, **Pometii**), suffixsubstitutie (**Hortinus**), vormsubstitutie (**Fabaris**, **Mutusca**, **Nersae**; antiquarische synoniemen), verandering in de orde der leden (**Longa...Alba**), grammaticale verandering (adjectivering van zelfstandige eigennamen: b.v. **Amiternus**), betekenisverandering (ON in de betekenis van VN, en omgekeerd; personificatie van VN/ON e.a. tot IN). In elk geval is er op een of andere manier een verband aantoonbaar met de me-

trische structuur van het vers (*Antemnae, Argyripa, Crustumeri, Fabaris, Longa...Alba, Nersae, Romula tellus...*), of met een of ander poëtisch effect binnen een vers of versgroep. Om deze reden kunnen ook deze afwijkingen als louter poëtische, en „ad hoc” ontstane variaties aanzien worden, wat hen meteen voor de historische naamkunde waardeloos maakt. Alleen bij *Fabaris, Mutusca* en *Nersae* hebben we sterke interne en/of externe aanwijzingen, waaruit blijkt dat deze varianten toch authentiek moeten zijn, zodat het metrum hier niet meer geweest is dan het element dat de keuze tussen een aantal „doubletten” heeft bepaald. Deze ingrepen t.o.v. de voorliggende traditie zijn virtueel mogelijk en aanvaardbaar geworden wegens een zekere morfologische instabiliteit in de reële naamkunde (vgl. hier b.v. de heterogene types van doubletten, de parallelle suffixafleidingen bij dezelfde plaatsnaam; alternanties van het type *-ii/-ia, -ium*, en de rol hierbij van Griekse transcripties met hun terugwerkende invloed op de Latijnse spelling; de tendens tot uitbreiding van de „pluralia tantum”, enz.). Anderzijds blijven Vergilius' innovaties ook binnen de marge van wat in de Italische naamkunde waarschijnlijk is, d.w.z. zij lopen op heel wat punten parallel met bestaande verschijnselen en vormen (vgl. b.v. bij de omzetting van *-ia* tot *-ii* in *Crustumeri* en *Pometii*; bij de adjectivering van ON; bij de zinnamen en hun vereenvoudiging).

Een geval apart vormen de „hapax legomena”, zowel geografische namen als persoonsnamen, die alleen bij Vergilius voorkomen, en eventueel ook in de directe Vergiliusimitatie en -exegese. Omwille van Vergilius' „geleerde” selectie, die vaak een voorkeur laat blijken voor archaïsche en obscure namen, maar zeker ook wegens de grote „schipbreuk” van de pre-Vergiliaanse literaire traditie, dus ook van Vergilius' bronnen, mag het voorkomen van deze hapax-namen a priori niet verwonderen, maar een onomastische appreciatie wordt er uiteraard niet gemakkelijker om.

Een deel hiervan is bevestigd vanuit de Latijnse of Etruskische epigrafie, wat moet begrepen worden via een te postuleren „link”, in de vorm van een literaire tussenschakel, die voor ons is verloren gegaan, maar tot Vergilius' instrumentarium behoorde; hiervoor waren trouwens in verscheidene gevallen ook meer concrete aanwijzingen voorhanden.

Het andere deel bestaat uit Vergiliaanse naamcreaties; zij zijn numeriek duidelijk ondergeschikt aan de traditionele namen, en vertegenwoordigen typologisch een heteroogeen groepje.

Belangrijk hierbij is dat deze zelf gefingeerde namen zeer nauw blijken aan te sluiten bij het materiaal en de tendensen in de reële naamkunde, wat inhoudt dat er van „fictie” in de volle zin van

het woord geen sprake is (van die zijde krijgen we dan ook een aanduiding i.v.m. de authenticiteit van namen als b.v. **Mezentius** en **Osinius**, die vooralsnog geen bevestiging in de epigrafie gevonden hebben, maar anderzijds evenmin relaties hebben met andere namen uit de literaire traditie, waaruit ze op een of andere manier zouden kunnen „erfunden” geweest zijn). Uiteindelijk resten op deze manier slechts enkele namen, waarvan de toewijzing tot de authentieke, dan wel tot de „fictieve” hapax-vormen onduidelijk moet blijven.

Tot besluit kunnen we stellen dat binnen Vergilius' onomastiek alle prosodische, en een deel van de vormelijke en semantische eigenaardigheden terug te voeren zijn op hun inschakeling in de poëtische vormgeving van de Aeneïas; alleen enkele echte „doubletten”, en van de „hapax legomena” alle geografische en een deel van de persoonsnamen gaan terug op voor ons verloren gegane, authentieke informatie, en zijn dus betrouwbaar oud-Italiësch naam materiaal.